

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

*др Радосав Бошковић, др Ирена Грицакај, др Рудолф Коларич, Блаже Конески,
др Берислав Николић, др Миливој Пагловић, др Асим Пецо, др Миџар Пешикан,
др Михаило Стевановић*

Главни уредник

М. СТЕВАНОВИЋ

књ. XXIX — св. 1—2

БЕОГРАД

1972

ЈЕДАН НЕМАЧКО-СЛАВЕНОСРПСКИ РЕЧНИК — ПРЕПИС ЈОВАНА РАЈИЋА ИЗ 1741. ГОД.

1.

Међу мноштвом питања из историје српског језика и српске писмене културе, досада мало решаваних код нас, налази се и питање рукописних зборника. Посебно су занимљиви зборници из оне епохе када су се устаљене црквене традиције сусреле са оним што је почело пристизати из крајева са пробуђеним сасвим новим интересовањима. Овде подразумевамо тренутак када је, истовремено са првим руским учитељима у XVIII веку, дошла к Србима и „новосхоластичка школа, заснована на хришћанском учењу, задахнута класичним хуманизмом и заталасана идејама просвећености“, како то дефинише Н. Радојчић¹, школа која је била намењена „средњим, првенствено грађанским слојевима“, према М. Сперанском². Треба подсетити на то да је рукописним зборницима XVIII века у Русији М. Сперански посветио читаву велику монографију³. Руски зборници, као целина, почивају, додуше, на нешто друкчијим традицијама и самим тим се развијају и у неким другим правцима. Та чињеница само увећава научну потребу да се подробније проуче и српски зборници тога времена, који су наставили само неке од руских токова, а друге продубили као своје сопствене. У литератури посвећеној нашем XVIII веку било је више говора само о песмарицама⁴.

¹ Н. Радојчић, Српски историчар Јован Рајић, Пос. изд. САН 204 (1952) 17.

² М. Сперански, К вопросу о русском влиянии в сербской литературе XVIII в., Труды Института славяноведения АН СССР 2 (1934) 27.

³ Посмртно издање: М. Сперански, Рукописные сборники XVIII века (1963, Москва) 1—267.

⁴ Уп. Т. Остојић и В. Ђоровић, Српска грађанска лирика XVIII века (1926, Београд). Касније М. Сперански, К вопросу о русском влиянии ... стр. 27—33. и наставак тог чланка (посмртно штампан): Сербские школьные вирши (из истории русско-украинско-сербских связей в начале XVIII в.), Труды Отдела древнерусской литературы 19 (1963, Москва-Лењинград) 404—413.

Постојали су и школски зборници, рађени по узору на исте такве зборнике настале у Русији по духовним семинаријама. Нашу пажњу је привукао управо један такав славеносрпски зборник из 1741. год., који се данас чува у Народној библиотеци СРС под бројем Рс 107. Његова је вредност још и у томе што га је својом руком исписао — како смо установили — Јован Рајић, тада дечак од четрнаест година. На насловном листу пише: Апофѳегмата сі естъ краткихъ вигіеватыхъ(ъ) и нраводѳчителныхъ(ъ) рѳчей книги три въ нихже различныѳ вопросы и ѳвѳѳты, житіѳ и постѳпаніѳ: пословиѳ (притчи) и бесѳдованіѳ различныхъ древныхъ філософѳовъ собраніѳ. Написа Іоанъ раинъ въ покровоб(огороди)чномъ училици, 1741 гѳ лѳта, М(ѳса)ца феѳрѳаріѳ 15=гѳ дна въ Карлов(цѳхъ). На л. 167. почиње састав са насловом: Лексіконъ немецкій и славено=сербскій. То је речник, који садржи око 1100 одредница.

Цела књига писана је једном руком.

Има више разлога што овај зборник са именом „Јоана раина“ атрибуирамо познатом Јовану Рајићу. Прво, зна се да је презиме Рајић писац добио непосредно према оцу Раји: његов се отац звао Радослав-Раја Јанковић. Могућност да се син Раје зове Рајин мислимо да је ван сумње, јер војвођанска презимена тог облика свакако и имају тај смисао, и било их је већ и у оно време: кум Јована Рајића звао се Марко Цвејин. Схватање речи „Рајин“ као присвојног придева (Рајин син) нарочито одговара детињем узрасту; евентуално би се тако могло објаснити и мало слово у потпису. Колебања презимена и каснији прелази посесивних облика у облике на *-ић* такође су позната појава. Бакон код кога је мали Рајић учио био је „Петар Рајков, који се касније почео презивати Рајковић“⁵; није искључено да би се могло утврдити и прелажење облика на *-ин* у облике на *-ић*.

Друго, претпоставка о томе да је Рајић (рођен новембра 1726. год.) преписао зборник у овом узрасту и у овом месту (Сремски Карловци) сасвим је реална. Из његове биографије је познато да је он у то време живео у Карловцима и да је већ од своје једанаесте године — и све до осамнаесте — помагао ђакону Рајковићу у вршењу дужности. Ову његову функцију Ј. Скерлић назива „полуучитељском службом“⁶, па је јасно да је и преписивање потребне лектире морало, између осталог, спадати у такво службовање. У време писања овог зборника Рајић је имао завршену словенску основну школу и вероватно нешто мало латинске

⁵ Подаци о Цвејину и Рајкову: Д. Руварац, Архимандрит Јован Рајић (1901, Сремски Карловци) 7—8; Н. Радојчић, о. с. 16.

⁶ Ј. Скерлић, Српска књижевност у XVIII веку (1923, Београд) 214.

средње школе Емануила Козачинског⁷. То је било доба после аустријско-турског рата 1737—1739. год., када је Петар Рајковић, по престанку рада латинске гимназије, остао једини учитељ у Карловцима (држао је „Малу словенску карловачку школу“), са амбицијама да одржи нешто од нивоа раније гимназије, чији је он и сам био ђак⁸. За Рајића се иначе зна, ако не по другом а оно већ по испомоћи код овог учитеља, да је од раних година био обдарен и вредан. Д. Кириловић на једном месту каже да није искључено да је он основну школу завршио за три године⁹. Уосталом, ту су и речи преписивачеве на насловној страни, о томе да је писање извођено „у покровобогородичном училишту“, а у училишту би, највероватније, могао радити само или учитељ или неко од ученика; једини тадашњи учитељ, међутим, звао се, као што смо видели, друкчије¹⁰.

Трећи је доказ, разумљиво, најважнији: поређење овог рукописа са оним за који знамо сигурно да је Рајићев указује на исту руку. Послужили смо се текстом „Камень вѣры ... из различнихъ книгъ вѣ кратцѣ собранное Іѡанѡмъ Райчемъ лѣта ѡбновленіѧ г(о)с(по)днѧ ѡфна гѡ м(ѣ)с(ѧ)ца марта кѣ вѣШпопронѣ“ (данас у Архиву САНУ бр. 153/42), из године 1751, најранијим до кога смо дошли у Београду, писаним десет година после овог нашег. Сличност је евидентна, што треба да потврде и приложене фотографије. Каснији текстови писани Рајићевом руком нешто мање личе на ове почетничке, и то је сасвим разумљиво.

У овој студији осветлиће се истовремено две теме из нашег XVIII века: с једне стране, личност Јована Рајића у његовом најранијем досад познатом раду, уколико то дозвољава његов искључиво преписивачки удео, а с друге стране, изглед једног двојезичног речника тога времена, са славеносрпском и немачком грађом. У оквиру целог зборника индивидуални, истраживачки однос према језичким питањима примећује се, што је и логично, само у том речничком тексту; тај однос, наравно, није Рајићев, него првобитног аутора. Исписивач зборника као целине (Ра-

⁷ Н. Радојчић, о. с. 17. и д.; Д. Кириловић, Нови прилози проучавању Јована Рајића, Прилози за књ., јез., ист. и фолкл. 22, 198.

⁸ О школама: Р. Грујић, Српске школе од 1718—1739 г. (1908, Београд); К. Петровић, Историја српске православне велике гимназије карловачке, глава: Словено-латинске школе у Карловцима од 1728—1768 године (1951, Нови Сад) 1—25.

⁹ О. с. 198.

¹⁰ Све школе које су настављале традиције прве школе Максима Суворова називале су се покровобогородичним, према празнику који пада 1. октобра, када је почињала настава у њима. — В. К. Петровић, о. с. 8. Овде имамо једну потврду више за тај назив, из Рајићевог пера.

јић или неки претходник који је већ извршио компилацију) држао је пред собом предлошке различитих типова, и сви остали одељци имали су своје прототипове у руским оригиналима, док је речник сасвим сигурно састављен у Војводини.

Треба подвући да тај речник не представља у већој мери допринос самој науци о једном одређеном језику: ни о немачком језику оног времена, ни о славеносрпском, који ионако није био неки фиксирани језик, него је у детаљима варирао од случаја до случаја. Вредност речника је више у томе што наука о језику на њему може да додирне извесне досад мало или нимало осветљене проблеме: мађаризме, „европејизме“ у тадашњем српском говору, поред његових дијалекатских карактеристика, тип источнословенских, тј. јужновеликоруских, украјинских или белоруских трагова у славеносрпштини, тип немачког језика и правописа какав је тада био познат у Војводини, и др. Осим тога, из речника се сазнаје до које су мере тадашњи наши културни радници владали лексикографском логиком и вештином. Речник обавештава посредним путем о тадашњем схватању културних потреба, о интелектуалном профилу неких од прегалаца на пољу просвете — приљежних и понекад наивних. Овде се даје доста опширан опис овог текста управо због тога што се при његовој анализи филолошка димензија укршта са културолошком, помало и са психолошком; а рукопис потиче из епохе и из амбијента о којима иначе и немамо засад велики број студиозних обавештења.

Речник је састављен у првим годинама руских (одн. украјинских) школских акција у Војводини. Човек који га је правио морао је бити дошљак из јужног великоруског подручја, или са граница тог подручја према украјинском или белоруском терену; можда — Украјинац или Белорус, који је савладао великоруски. Његово порекло се препознаје у неким фонетским и морфолошким особинама које пробијају приликом писања славеносрпских речи, као и у самој лексици. У његовом писању, даље, јасно се очитује црквено школовање. Даље, о пребивању тог састављача у Војводини говоре не само општи србизми, него и прави војводинизми, што ће рећи извесни мађарски и немачки наноси, који су били прихваћени у српским говорима тих области, као и неки други детаљи. Најзад, што се тиче познавања немачког језика, које би приликом прављења оваквог двојезичног речника требало да дође до изражаја, оно је, изгледа, од свега било најслабије. Наш лексикограф је, пишући немачке речи, и то у ћириличној транскрипцији, правио многобројне грешке, врло је често те речи транслитерисао без вођења рачуна о изговору, мада је на мноштву места доказао да ипак познаје немачку артикулацију.

По неким знацима, о којима ће даље бити говора, познаје се да примерак који је пред нама свакако представља препис готовог речника, а не оригинални рад на тим странама или препис из сопственог концепта. Од преписивача потичу само неке евентуалне мање измене без принципског значаја, као и очигледне грешке, на основу којих се и доказује чињеница преписивања. Да је друкчије, претпоставка о Јовану Рајићу, с обзиром на његове године живота, морала би отпасти.

Оригинал речника је настао на следећи, доста интересантан начин. Састављач је хтео да помогне српским ученицима у разумевању немачких речи, како се оне чују у говору. Немајући при руци бољи извор за основну масу немачке лексике, он је узео латинско-немачки речник (чак два различита, као што ће се даље видети), па се послужио десном, тј. немачком колоном, колоном превода с латинског, те је од ње направио своју леву. Створена на тај начин, колона немачких речи није могла пружити никакав азбучни редослед и практично није била друкчије употребљива сем за механичко учење. Латинско-немачки речници којима се састављач служио, нарочито други, очигледно нису били великог обима. Није искључено да су то били неки школски вокабулари уз књижевна штива или својеврсни апендикси уз веће речнике, највероватније рукописни; када се њихов састав реконструирше, примећује се да у њима недостају најобичније латинске речи, док неке веома ретке постоје (о томе такође говоримо даље). Од л. 167.¹¹ до средине л. 203' препознаје се употреба првог латинско-немачког речника, а од средине л. 203' до л. 205' другог¹². Пошто је састављач на овакав начин створио колону немачких речи, он је те речи преводио, како је знао и умео, на свој славеносрпски. У вези с речима које на немачком није разумео, очигледно је консултовао неки немачко-руски речник.

Може се поставити питање — у који тип старе лексикографске делатности спада овај речник, по постојећим историјско-методским критеријима?¹³ За раздобље о коме је реч јасно је да речник представља

¹¹ Даље се странице ректо обележавају обичним редним бројем листа, а странице верзо бројем са знаком (*).

¹² На основу онога што ће о овој реконструкцији латинске лексике бити речено, свакако би се могло даље трагати за тим малим латинско-немачким речницима, употребљеним за овај подухват. Ми се у ово истраживање нисмо упустили, али смо даље, у одељку 3, дали елементе за њега.

¹³ Најновији рад из ове области, колико нам је данас познато, представља књига М. Алексејева: *Словари иностраних јазыков в русском азбуковнике XVII века* (1968, Лењинград) 1—156. У њему постоји глава о холандско-руском и енглеско-руском речнику у једном азбуковнику из средине XVII века, стр. 60. и д.

наставак оне традиције, која је у руским земљама владала још од XVI века: стварање двојезичних речника у практичне сврхе, ради учења страних језика. Овакав какав је, не може се рећи да наш речник спада у тип „разговорника“ нити „глосара-водича“ за специјални слој људи (трговаца, дипломата), нити је то приручник за тумачење ретких, „тамних“ речи (или варваризама) у сопственом језику. Речи у њему, као што је и разумљиво, не само што не наилазе по азбучном реду, него ни по смисаоним групацијама; али је начин учења, који је овај извор омогућавао — механичко запамћивање — као систем био добро познат тадашњим, а и ранијим епохама.

Да би се боље објаснила целокупна израда овог текста, показаће се одвојено разни његови елементи:

- графија и правопис немачких и славеносрпских речи (опште напомене о Рајићевом писању);
- посредна сведочанства о коришћењу двају латинско-немачких речника приликом формирања немачког фонда речи;
- славеносрпски фонд;
- немачки фонд;
- преводилачка и преписивачка техника рада, степен спремности за тај посао.

2.

Пошто је немачка лексика писана ћирилицом, сви графички узуси, а чак и понеки правописни, једнаки су у немачкој и у славеносрпској колони.

Из приложених снимака може се видети графија. О њој треба рећи само оно што пружа карактеристичније податке о епохи, а и о самом Рајићу из раздобља његовог рада о коме се досад још није знало ништа.

Рајићево писмо, сем на појединачним местима, није курзивно (везано), али се словни облици увелико поклапају са уобичајеним облицима XVIII века. И оно што представља код њега знак старине спада у ону врсту архаитета који се још виђа у то доба. На традицији старог српског брзописа указује положено *б*, квадратно *в* (обоје спорадично, поред новијих алтернатива), *д* увек са ножицама, слично уставном, *к* скоро увек из два размакнута потеза (сем кад је почетно), местимично високо једноного *ѿ* поред много чешћег троногог, *у* као осмица

које преовлађује у средини речи, поред новијег облика¹⁴, *x* укрштено (а не са додиром двеју заобљених половина). Рајић има на почецима речи и *ω*, поред *o* (*ω* у друкчијем положају изузетно), а исто тако и лигатуру *ŵ*. Грчка слова, чак у немачком тексту, исто тако представљају утицај старе црквене ћирилице: ихъ веџире 185, хеџе 195, дје аџтѣ 196; деръ кѳмелъ 175¹⁵. Потези који излазе испод доње линије понекад се извијају; тако се, нпр., може видети китњаст додатак на десној ножици слова *δ*. Ово такође представља траг старог брзописа.

Има надредних слова, што је занимљиво да се види у немачком делу текста: у речи танцендеръ 173 *δ* стоји изнад *n*; у члану дасъ 185 *c* је изнад *a*, под титлом и без полугласника; у речи гевалт(ъ) 189¹⁶ кратко једноного *ī*, слично титли, избачено је изнад *l*; итд.

Речи скоро увек имају и спиритусе над почетним вокалима и акценте. У немачком: ѣхъ 183, ѣхъ одмах поред тога, аџсъ 196¹⁷, аџреде 196¹⁸, лангсамъ 196¹⁹, мѣрпѣсенъ [Meerbusen] 197. итд. У словенском: ѣзобѣлѣ 174²⁰, ѣребица 191. итд., скоро над сваком речју. Акценти су доста често стављани тако да у ствари одговарају српском (новоштокавском) изговору, често руском, али понекад и на начин који не може одговарати ни једном ни другом: жѣна 168²¹, вѣда 185, пѣро, нѣга 191, гѣра, крѣло, крѣмень 197, свѣня 199; послѣднѣй 190²², оградѣ, послѣднѣй 196²³; комбиновање лексема из једног језика а акцената из другог или потпуно одсуство изговорног оправдања: славѣй 185, щѣтина [чекиња, четка] 196²⁴, сапогъ, шѣшканѣ 197, свѣтлѣсть 182²⁵ (а свѣтлѣсть 185), печалѣся 185, шапѣтъ 199. — У овом раду ни надредна слова ни акценти нису давани.

Што се тиче писарских варирања и обичаја који нису везани толико за старе традиције српског писања, колико за колебања и иновације самог осамнаестог века, треба споменути следеће случајеве. Рајић овде пише *z* са горњом цртицом („преклопом“), што истичемо с обзиром на изречену констатацију да је он доследно писао *z* на руски начин, обло и без цртице¹⁵: дакле, његово *z* из дечачких година, досад непознато, једнако савременом српском, било је касније напуштено. Самогласник *e* је без изузетка у облику грчког слова *ε*¹⁶ (у словенском; за

¹⁴ Одсуство *ou* карактеристично је и за овај и за касније Рајићеве рукописе. В. А. Младеновић, О народном језику Јована Рајића (1964, Нови Сад) 26, где се каже да је писање *ou* веома ретко.

¹⁵ П. Ђорђевић, Историја српске ћирилице (1971, Београд) 199.

¹⁶ Због одсуства посебне функције ми га транскрибујемо као обично *e*, као што се не репродукују ни квадратно *e*, ни треного *ī* и сл., ради избегавања техничких тешкоћа.

немачки в. даље), док је у каснијим Рајићевим списима било и *e* и *e*¹⁷. Слово *ж* је редовно у оном сложеном уобличењу „гужвице“ или „двос-труке положене осмице“, које је после било замењивано друкчијом варијантом¹⁸. Рајићево *з* је као тројка, која излази мало (и не увек) над горњу или под доњу линију. Поред *и* са отвореном облином у доњем делу (као данас) може се наћи и облик са затвореном облином у горњем (као данашње руско писано *и*)¹⁹. Слово *и* (за *ј* на крају слога одн. речи, како у словенској, тако и у немачкој лексици) има квачицу, али њено стављање у немачком није сасвим доследно²⁰. Сугласнички знак *ш* има репић на крају трећег потеза, а не у средини, што представља осавремењавање тога знака. Почетно „*j* + *a*“ Рајић пише као *и* (у немачком: деръ ирмарктъ 188'), а ван почетног положаја као *я*. Тако је код њега било и касније, а одговара правилима црквенословенског правописа²¹.

У Рајићевој словенској лексици већином се запажа разликовање између облика *ѝ* и *ѷ*, мада графички неуједначених; сâмо *ѝ* као да има две варијанте. Полугласници донекле теже да буду правилно распоређени, иако ни издалека не увек (на 199: вѣтвѝ, ѡраслѝ). Али покаткад и у словенској колони, а врло често у немачкој (где се на речи с крајњим сугласником такође увек додаје полугласник) стоји знак чији је лик врло тешко одредити²². Стога смо се одлучили да у таквим неодређеним случајевима немачке речи преносимо са *ѝ*, јер то, с обзиром на традицију овог знака, ипак боље одговара немачком изговору, док ће се словенске речи давати максимално прилагођене Рајићевом писму, а тек у случају потпуне недоумице према етимологији. — Уместо полугласника стоји понегде и пајерак.

Почетне речи у обема колонама пишу се чешће великим него малим словима; понекад се тако пишу и нови делови дефиниција у наставку

¹⁷ А. Младеновић, о. с. 26—27.

¹⁸ А. Младеновић, о. с. 40; П. Ђорђић, о. с. 199.

¹⁹ П. Ђорђић, о. с.: „Доситије је у почетку слово *и* писао: *и* и *и*, што налазимо и у Рајића“, 199.

²⁰ О одсуству квачице на *и* у функцији *й*, тј. *ј*, у каснијем Рајићевом писму, в. А. Младеновић, о. с. 32; тада је то испуштање код њега било сасвим ретка појава, према Младеновићу — грешка.

²¹ А. Младеновић, о. с. 32—33. Код Захарије Орфелина, у табlici уз Прописе из 1776. г., задржано је слово *и* само међу великим словима (в. П. Ђорђић, о. с. 198), што и представља одјек споменуте уобичајене диференције. Ова традиција се одржавала код Срба знатно дуже него у Русија (П. Ђорђић, 1. с.).

²² А. Младеновић, о. с. 41, говори о неправилној дистрибуцији два полугласника; овде се јавља и питање нејасног формирања полугласничког знака.

тумачења исте одреднице, па и иначе још неке речи у реду. У немачким сложеницама су каткад велика и унутрашња почетна слова. Све је то доста неуједначено.

Међу правописним особинама могу се споменути појединости око јотације. Слово *ю* постоји, *я* је такође већ истакнуто, при чему се група *-ија-* пише на два начина: чиниа 190' — бѣргіа 200; *е* (у облику *є*) има функцију и *е* и *је* у словенским речима (дакле, *єсть* 195', *єжели* 197. итд.). Али се у немачкој лексици запажа тежња ка разликовању: док се у средини и на крају свуда пише *є*, на почетку оних речи које изговорно почињу са *је-* примећује се знак *є*: *ємѣндъ* 189', *ихъ єтъ* 195. Ако се овај вокал налази на почетку немачке речи али без *ј* испред себе, написано је уобичајено *є*: на л. 190. *хинъ ундъ єръ*, *ихъ єфне*, *ихъ єфте* (све речи у којима писар осећа почетно *е*, без *х*, и не као *о* помућено), на л. 177. *дасъ єлементъ*, *деръ єлепантъ* итд. Знак *і* (са двома тачкама²³) у словенској колони обично се пише испред вокала, док у немачкој и испред вокала (нпр., редовно *діе* као *члан*), али понекад и испред консонанта (дасъ *піръ* [Bier]) 173. Такво писање у немачком свакако има везе с навиком да се десетерично *и* (тј. *і*) појављује у страним речима, а несумњиво игра улогу и узор готице, с које су немачке речи преписиване. У вези с јотацијом скреће на себе пажњу и словни знак *ј* (јота), чије је присуство овде утолико занимљивије, што је о тој графемѣ у каснијем Рајићевом опусу писано и посебно²⁴. Јота се у нашем рукопису јавља само у немачким речима (али ипак у ћирилици!); она се сва смешта између две основне линије или само мало излази ван њих; али по облику личи на мајускулу. Примери: *ихъ јеке* [ich jucke] 193 (в. на приложеном снимку, последњи ред), *дасъ јнге тиръ*, *деръ јнге фогелъ* (sic) 193', *ихъ јете* [jäte] 195' (на л. 195. иста реч без јоте). То што је *jucke* представљено као *јеке* повезује се са писањем *jenseits* као *јонсайтъ* 203. — А. Младеновић је поменуо да је Рајић могао научити слово *ј* не само приликом школовања у Кијеву, него још и раније, похађајући у Карловцима рускословенску школу²⁵, што се сад и показало као тачна претпоставка. Потврђује се и схватање да се *ј* у ранијој ћирилици појавило испрва као мајускула уобичајеног слова *і*, у положајима где се за то

²³ А. Младеновић, о. с. 23, изричито каже да се ово слово пише код Рајића с једном тачком.

²⁴ А. Младеновић, Знак *ј* у перспективи предвуковског ћирилског правописа, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду (1962/63) 45—52 + 12 фотокопија; И., О народном језику ... 24, 31—33.

²⁵ Знак *ј* ... 47—48.

указала потреба: у овом нашем спису оно заиста изгледа као мајускула, иако у функцији малог слова и стварно у малим димензијама.

Питање српских палаталних сугласника (*љ, њ*), као и гласова *ћ* и *ђ* овде се не поставља, јер је начин исписивања речи рускословенски. Новијих српских речи са данашњим *ћ, ђ* у речнику нема.

Рајић ставља тачку на крају сваке немачке и сваке словенске речничке јединице. Зарезе ставља при ређању (као, уосталом, и тачке у истој улози), али у немачком често и сасвим без потребе, нпр. између придева и именице у синтагми и сл. Необична је употреба зареза на местима везивања делова сложеница или иза префикса: деръ лопъ, гесангъ [Lobgesang] 204', ихъ еръ, реге [erregē] 173. У питању је свакако неразумевање немачког текста а не нека специфичност у употреби интерпункцијских знакова. Понегде има и знак питања, тако, нпр., правилно воеръ? — ѿкѡѡ 203, или непотребно: алсо, со. алсо? — сице, тако 197.

Пишући немачке сложенице Рајић доста често ставља знак (=) између њихових делова: деръ штросенъ=раѡберъ [Strassenräuber] 183', дасъ кенъ=цайхенъ 204. Некад их пише сасвим раздвојено: дје раѡхъ пфане 167, деръ восеръ грабенъ 168, при чему одваја и префиксе од основних речи: дје унъ рихтиге веге 168, ихъ еръ форше 182. С друге стране, дешава се да две самосталне речи напише спојено: австеръ [aus der] 187, крѡмпесе [krumm, böse, јер је превод: кривый, злый] 192'. Имајући у сећању део изведенице или основу падежног облика у виду самосталне речи, Рајић пише: дје кронкѡайтъ [Krankheit] 187, киндъ есъ, сонъ [Kindessohn] 188.

Свега на четири места, и то увек на унутрашњем прелазу с леве стране на десну, дата је ситна кустода.

3.

Речник почиње одредницама: фонъ — ѡ, из', с'; деръ креденць тишъ — числительный столъ итд. Није било тешко закључити да такав редослед немачких речи представља редослед превода латинске колоне, сложене по латиничкој азбуци: првој речи очигледно одговара а, ав, другој abacus итд. Ову претпоставку потврдила је и чињеница да је писар на неким местима делио речнички текст водоравним цртама преко целе ширине, па се око тих црта увек могао утврдити завршетак хипотетичног латинског низа речи на једно слово и почетак низа на следеће. Нашао се још један доказ — у немачкој колони понегде стоје једна до друге речи сасвим различитог значења, наизглед немотивисано, али

се то објашњава полисемијом или хомонимијом у оној латинској одредници којој је ту иначе место по њеном азбучном реду.

За сваку немачку реч са њеним славеносрпским преводом могли смо — уколико смо покушали — да нађемо латинску кореспонденцију, и свака се уклопила у азбучни поредак. Тражење је и било олакшано тиме што се знало — на која прва два-три слова треба да почиње хипотетична латинска одредница. Али с друге стране, у поређењу с потпуним латинским речницима којима смо при овом раду располагали, онај латинско-немачки речник који је тада послужио као подлога био је доста кратак: претпостављене латинске речи долазе у њему у већим размацима. Осим тога, за неким латинским речима је требало да се трага и дуже, највише зато што су то биле — како се на крају испостављало — речи из посткласичног латинитета, које данас и нису забележене у сваком латинском речнику. Било је и других тешкоћа при реконструисању латинског низа. Редовно су недостајале префиксирани и сложене латинске речи, као да је аутор тог некадашњег латинско-немачког вокабулара сматрао прве делове сложеница и префикса у латинском за посебне речи, не уважавајући значењско померање и сливање при лексичкој творби²⁶. Уосталом, ово се можда уклапа у поменути карактер претпостављене подлоге — у карактер допунског, а не елементарног лексикографског дела. Латински гласови *u* и *v* били су ту третирани по староме, тј. као једно слово, тако да су у одговарајућем делу реконструисане латинске колоне долазиле речи наизменично на *u* и на *v*, према редоследу оног слова које долази иза тог првог.

Идући редом, показаћемо по две прве и две последње речи (обележене са а), б) ... у), з)) у оквиру сваког слова хипотетичне латинске колоне. Латинске речи ћемо увек писати са звездicom, јер је у питању наша лексикографска реконструкција. Ни овде, као ни у другим поглављима, не даје се увек цео текст везан за једну одредницу, јер то није сваки пут потребно; међутим, специфика превођења с латинског на немачки и с немачког на славеносрпски нигде није тиме окрњена.

А, 167: а) *ab фонъ -ω, из', с'; б) *abacus деръ креденць тишъ, деръ рехенъ тишъ — числителный столъ, или чаше хранил ... (скраћено); 170: у) *auxilium дје хилфе — помощствѣю, помощъ; з) *axis дје ах' амъ вагенъ, деръ норд' ам' химелъ — осовина в колесѣхъ.

²⁶ Ради упоређења тог принципа разгледано је дело из приближно истог времена: *Johannis Henrici Drümelii Lexicon manuale latino-germanicum et germanico-latinum* (I део), Ratisbonae [Регенсбург] 1753. г. Овај речник даје префиксирани речи као посебне одреднице.

В, 170: а) *basa дје пере [Beere] — овоцъ плод(ъ) древесный; б) *Bacchus деръ хайднише вайнъ гогъ — поганскій богъ; 171: у) *buxis или *buxta деръ пѣхсбаѣмъ — зова древо; з) *byssus дје кестлихе ... (прекинуто) — найдражайше платно.

С, 171: а) *caballus дасъ рѣтъ, пѣрдъ — верхонный конь; б) *cachinnatio дасъ лаѣте гелехтеръ — смѣхъ; 175: у) *custodia деръ хитеръ, вехтеръ — стража, храненіе; з) *cutis дје хаѣтъ — кожа.

Д, 175: а) *damma дје гемсъ — серна; б) *damnum деръ шаде — тщета; 176: х) *duo цвенъ, цво, цвай — два; у) *durus хартъ ундбармерцїгъ (sic) — немилосердый; з) — ихъ цїе анъ, клайде — пїянъ (последњу реч је сам писар прецртао, јер је то погрешно пренео из следеће алинеје. Овде је очигледно нека грешка).

Е, 176: а) *ebibo, *ebrius тринкенъ — пїянъ; б) *ebur дасъ елфенбаинъ — слоновая кость; 177: у) *exha дасъ айнгевайде — внѣтренность; з) *extra аѣсералбъ — изъ.

Ф, 177: а) *faba дје поне [Bohne] — бобъ; б) *faber деръ шмидъ — ковачъ; 180: у) *futilis нихсъ мердигъ [würdig] — недостоинъ; з) *futo ихъ видеръ леге — опровергаю.

Г, 180: а) *galea деръ хелмъ, дје штѣрмъ=аѣбе — шишакъ; б) *gallus деръ ханъ, францосъ — пѣтлѣ; 181: у) *gutta деръ тропфе — капля; з) *guttur дје гѣргелъ — гортанъ горло.

Н, 181: а) *habena деръ цаѣмъ, цигелъ — узда; б) *habeo ихъ абе — имѣю; 181: у) *humerus (umerus) дје шѣлтеръ — плеча; з) *humus дје ерде — земля.

Ї, 181: а) *iaseo ихъ лайге — лежю; 182: б) *iacto ихъ верфе — бацаю, вергаю; 183: у) *iuvo ихъ халфе — помоществю; з) *iuxta небенъ бай — подлѣ, при.

Л, 183: а) *labo ихъ фале, синке — упадаю; б) *labor дје орбайтъ — трѣдъ, дѣло; 185: у) *lympha дасъ васеръ — вода; з) *lynx деръ лѣксъ — рисъ.

М, 185: а) *macellum деръ шпайсе, морктъ флаишъ понкъ — мясарница; б) *maser магеръ, дире, динъ — сѣхїй; 187: у) *mutus аинсъ умсъ андеръ, гепоргтъ — премѣненный, узаимленный; з) *myrtus деръ миртенпаѣмъ — миртовый стромъ.

Н, 187: а) *nae фирваръ — поистинъ; б) *naenia дасъ клаглидъ — пѣснь плачевная; 188: у) *nutrio ихъ ернере — кормлю, питаю; з) *nix дје нѣсъ, нѣсъбаѣмъ — ѱрѣхъ.

O, 189: a) *o axъ — ахъ, охъ; b) *ob umъ вегенъ — для ради; 189': y) *ovo ихъ фраде [freue] михъ, фролоке — радѣюся, веселюся; 190: z) *ovum дасъ ай — яйце.

P, 190: a) *rabulum дасъ фѣтеръ, фикъ [Vieh] фѣтеръ — пища снѣдъ; b) *raciscog ихъ махе, айненъ фертрагъ — договараюся; 193': y) *putridus фаль [faul], ферфаултъ — ленивый [уместо: труо]; z) *rutus райнъ, гефегтъ — частый [чистый].

Q, 194: a) *quaero ихъ сѣхе, ихъ фраге — ищѣ испитоваю; b) *quaeso ихъ пите [bitte] — молю; 194: y) *quisquiliae дасъ керихтъ, генисте — изчищеніе [смеѣе, отпаци]; z) *quot ви филь — яко много колико.

R, 194: a) *rabies дѣ унсинникайтъ — безуміе; b) *rabula деръ пѣнгендрешеръ — тщетноглагольникъ; 195: y) *ruta деръ раѣте — рѣта корѣнь; z) *rutilus фѣѣротъ, голдѣгелпъ — пламенный.

S, 195: a) *sabulum деръ шандъ [Sand] — пѣсокъ; b) *sacer хайлигъ, ферфлѣхтъ — с(вя)тый, проклятый; 199: y) *sus дасъ швайнъ, дѣ саѣ — свиня; z) *susurgus дасъ лайсе гетене — шапотъ.

T, 199': a) *taberna дѣ пѣденъ [Bude], деръ крампладенъ — sklepi; b) *tabes дѣ швиндсѣхтъ — задѣшевѣнная болѣзнь; 201: y) *turtur дѣ тѣртель=таѣпе — горлица; z) *tussis дѣ хѣсте — кашель.

U, V, 201: a) *vaca дѣ кѣхе — крава; b) *vasillo ихъ ванке, вакеле — непостоянствѣю; 203': y) *vultus дасъ унгесихтъ, гесихтъ — тварь, лице; z) *uxor дѣ гефраѣ, дасъ гевайбъ — сѣпрѣга.

Речи на x, y, z нису постојале.

Испод последње речи повучене су две паралелне црте, па се наставља други речник, који на свега четири и по стране садржи речи од почетка до краја (овде до z), без икаквих обележених граница међу словима, и то само именице; и то — како изгледа — саме грчке позајмице у латинском језику. Ево неколико првих и неколико последњих речи овог додатка:

*absinthum (уп. грч. ἀψίνθιον) деръ вермѣтъ — пеленъ трава;

*abyssus (ἄβυσσος) деръ абгрѣндъ — пропасть, бездна;

*academia (ἀκαδημία) дѣ хое шѣле — академія;

*aenigma (ἀίνιγμα) дасъ рецель — тайни вопросъ;

*agon (ἄγών) деръ кампфъ — бой, война;

*zerphugus (ζέρφυρος) деръ вестъ=виндъ — западный, вѣтръ;

*zingiber (ζιγγίβερις) деръ инсперъ [данас: der Zitwer, исиот]

— инбиръ;

*zona (ζώνη) деръ гиртель — поясъ;

*zythum (ζύθος) да сь пиръ — пиво.

Претпоставка да би овај део могао бити рађен према неком грчко-немачком речнику (пошто се за сваку реч налази и грчка паралела) отпада, јер редослед речи указује ипак на латински азбучни ред — нпр. већ и по томе што су речи на *z* стављене на крај, а што у грчком не би био случај, као и по другим детаљима у поретку речи.

Судећи по избору лексике, непознати латинско-немачки вокабулари морали су одражавати неко доста специфично штиво, чијем су разумевању имали да послуже.

Поменимо још једну опаску: у неком од предлогака, или можда пред сам почетак Рајићевог рада, на његовом непосредном предлошку, било је некаквог нумерисања речи. У низу латинских одредница на В (170⁹) осма реч *balneum да сь водъ [Bad] обележена је на почетку реда са *и* (осмица), а десета *balteus деръ гиртель — са *і* (десетка). Другде ова појава није примећена.

4.

Као илустрација тога како је изгледао славеносрпски тип језика у овом тексту, и као прилог познавању схватања о нашем књижевном језику у време првих руских учитеља на војвођанској територији, даће се нешто опширнији приказ славеносрпских елемената.

У својству првог елемента нека буде изнет низ таквих речи које не одају одређено порекло и које представљају опште наставке и трагове старословенске и црквенословенске лексике, али са преовлађивањем источнословенских и западнословенских наноса, туђих српскохрватском језику. Од њих је врло тешко одвојити резултате усамљених традиција и заостатака каквих има у свим језицима, па и у српскохрватском, као и компромиса између разних словенских лексичких и фонетских црта. Овде додајемо и речи којима ми сами, можда, нисмо успели да уђемо у јаснији траг²⁷.

тетка стрія 168, бѣборечи [водени мехури] 171, загребъ [ожиљак] 173, корнатѣя власи [увојци] 173⁹, горшій [у јужним великоруским

²⁷ Пред стандардних извора обавештења о западнословенским и источнословенским језичким специфичностима, служили смо се специјално још овим делима: В. Даљ, Толковый словарь живого великорусскаго языка, III издање у редакцији Бодуена де Куртенеа; академијски (вишетоми) речници украјинског, белоруског и пољског језика, као и неки двојезични, са наведеним језицима као једним од употребљених; даље: Słownik polsko-rossyjsko-francuzki (1840, Вилно); В. Добровољски,

говорима тако] 176, талеръ [таџир; белор. талерка, поль. talerz; забележено и код Стулића] 176, њдро [џигерица; у руским дијалектима се чује ядра и ятра за изнутрицу] 177, прикладъ [пример; тако и укр., поль. przykład] 177, связъ, завязъ [завежља] 177', лестній [дивљи (?)] 178, стѣжаю [досађивати] 178', свирѣла [у рус. и укр. реч је ѝ-основа] 178', 200, кѣсъ [део] 179', голка [ждрело] 180', грюжаю [гроктати; у поль. се овај глагол односи на голубове] 181, сило [мрежа; укр. сіло, рус. силок] 183', писмя [слово, писмо] 184', склизавый [у рус. и белорус. дијалектима јавља се корен склиз-; укр. слизький, рус. скользкий] 184', синовити [плав, модар] 184', желфѣ морская [шкољка; рус. дијал. жѣльѣ, исти корен постоји и у др. слов. језицима] 187, обрасть [маховина; укр. обрость — младице] 187', миртовый стромъ [Myrthenbaum; у укр. та именица значи воћку; у белор. стромочка значи стаблику] 187', кѣжди [сваки] 189, павъ [паун] 190', пивгѣ древо [смрека] 191', карита [каруце; у источносл. књиж. језицима не бележи се са -и-] 191', њблока 192, прасъ [празилук; према Даљу, има у рус; постоји податак и за Херсон, тј. за источноукр.] 192, стѣшний [vor sich hangend, geneigt (?)] 193, грабль [грбуље; рус. и укр. грабли одн. граблі, поль. grabie, стсл. гравли] 194', сдоръ [свађа] 194', гребло [весло, има тако у рус. дијал.] 194', червѣный [црвен] 195, ворожая [вештица] 195, хайдукъ [у смислу: пратилац, перјаник; тако је познато и у рус. и укр.; консонантизам јужносл.] 195', отирка [струготина] 196, сѣжѣ [стсл. сѣждѣ, рус. сѣжу] 196, ситникъ [корпа од сите, рогоза] 196, половитый [који се односи на половину] 196', млата [махуна] 197, сѣритковный лонаць [суд за млеко] 197, тягѣ на возѣ [руда; исп. укр. тяга возовая] 199', дека [даска; у поль. поклопац, кров; у рус. и укр. говорима: дашчани део нечега, даска] 199', лата [летва; рус. и укр. говори имају тако у сличном значењу] 200, свердль [сврдло; укр. свердель, свердел] 200, вавати [љуљати; исп. белор. вагаць у истом смислу] 202, жолтокъ лѣчний [укр. изговор: жовток; писање је делимично етимолошко] 202', тѣля [тако, са ѣ] 202', тваръ [лице; у укр. се то јавља разговорно, поль. twarz] 203', коминъ [пећ, камин; у укр. и поль. с овим вокализмом у значењу неких делова пећи] 203'.

Промена показне заменице: той, тая, тое 182; за тѣ причинѣ 177, за тую цѣнѣ 192. Изрази: близко не [скоро, готово, fast; белор. близка што] 178, њко много [колико] 194, сѣмо и овамо ходити, слони продо-

Смоленскій областной словарь (1914, Смоленск); Дијалекталагичны атлас беларускай мовы (1963, Минск), у два тома, академијско издање; Н. Дурново, Введение в историю русского языка (изд. 1969, Москва),

вати [лутати, беспосличити] 201. Типични западнословенски вокализам налазимо у придеву тенкѣй [танак] 200, али је иста реч дата и са источнословенским вокализмом: тонкѣй 199.

Русифициране црквенословенске традиције огледају се у таквим лексемама као што су небо во устѣхъ 190, вящше [више] 192, отроча 193' и многе друге. На руски језик каснијег, европејизираног периода подсећа рентерѣя [нем. Renterei, Rentkammer] 178'; der Baumeister је преведено на начин који асоцира руски XVII и XVIII век: майстеръ ѿ(ѣ) дресвь 203'. Употреба неког немачко-руског речника у случајевима неразумевања немачке речи огледа се и непосредно, у правим руским речима, као што је превод за Kaufmannsware — кѣпечески товаръ 186, Oberkleid — римскѣй кафтанъ 200. и сл., а исто тако и посредно. Тако је, нпр., аутор речника наишао код латинске речи *elementa на немачки превод: дасъ элементъ, деръ анфангъ, пѣкштабъ — исправно, јер латинска реч elementa управо и значи: основно знање, почеци, извори писмености, азбука. Мислећи да је овде значење јединствено, и верујући да се оно цело најбоље садржи у немачкој првој речи, das Element, њему непознатој, састављач је погледао у немачко-руском речнику шта је das Element и преписао једино оно што је тамо нашао: стѣхѣя, источало (контаминација од источникъ и начало!) 177; речи der Anfang и der Buchstabe остале су без превода, а цело решење уопште не одговара ни првобитном elementa, ни његовом трочланом немачком преводу. Или: у немачкој колони стајало је дѣ матерѣ, дасъ паѣхолцъ [Bauholz], очигледно за лат. *materia (материјал, грађа и др.), али се састављач, као малопре, обавестио о речи die Materie у модернијем речнику, па је нашао савремену, апстрактну дефиницију: матерѣя, дѣло, вещь 186. Реч Bauholz није превео.

Појава *ы* > *и* у писању, која је овде прилично изражена, може имати двојако — српско и украјинско — порекло, али ће у овом случају пре бити српска: крило 167', риба 170', прищъ 171', сиръ (sic) 172, тиква 175, димъ 179', мишь 180', рисъ 185, люски рибѣя 198. Међутим, имајући у сећању нетипични украјински изговор групе „тврди сугласник + и“, састављач је писао: лышаюся 176', колесныци 177, щаслывь, празднычный 178, сылный 178', 192', зимный, лѣныйый 179' (191': лѣныйый), лѣтный 181', сынѣй 185, мыгаю 188', созады, назады 192, слезына 194', последный 196', призыраю 199'.

Треба додати још неколико карактеристика, везаних на разне начине за јужновеликоруско, украјинско или белоруско подручје. Мали Рајићев препис није прилика да се говори о проблемима источнословенске

историјске и савремене дијалектологије, али при разгледању ове, за данашња мерила чудне мешавине, треба ипак имати у виду једну неоспорну чињеницу — некадашњу већу (у ранијим епохама и велику) зближеност јужновеликоруских говора са севернобелоруским, па и са северноукрајинским.

Отврдњаване p^{28} : $nr\delta$ ся [разјарен сам, рус. ярюсь] 180; траг познатог мешања g и h које се одразило у немачкој графици: дась корнѣ хѣтгенѣ [das Kornhäutchen] 180'; мешање \bar{m} ' и k^{29} : скатеркъ [= скатерть] 185'. Треба нотирати и следећу појаву: копѣя [копѣе, сингулар] 181, 197', тшѣтно глаголанѣя 188'; малая перѣя 192, сокрѣшенная каменѣя 195. Н. Дурново спомине да у многим јужновеликоруским, углавном источнијим говорима именице средњег рода (без нагласка на последњем вокалу) добивају завршетке ж. рода, те се придеви и партиципи усаглашавају с њима, прелазећи у облике ж. р.³⁰. О истој црти постоје подаци и за белоруски језик³¹. Следећа појава је највероватније графичке природе: деснѣй [дѣсни] 180', овоцѣй [номинатив мн.] 183', листѣй [листови на ноzi] 199.

Упадљиво велики број глагола у првом лицу јединице (како се они иначе и дају овде у функцији одредница, према латинском алфабетару и према немачком преводу) показују најразноврсније измене у поређењу са старословенским, српскохрватским или руским нормираним облицима. Њих је доста тешко класификовати, јер је за многе глаголе немогућно рећи по којој варијанти основе треба да буду третирани, имајући у виду оно време и онај језички слој, пошто су двојаке формације сасвим могућне (стругаю / стружу, показую / показываю итд.). Треба подсетити на појаве забележене у источноукрајинским и западноукрајинским говорима, као и у већем броју јужновеликоруских и белоруских, типа ходю, лечу/летю, ношу/носю, люблю/любю и сл.³². Разнолике варијације забележене у нашем речнику (од којих неке настају и услед графичких колебања) не исцрпљују се материјалом који нам је познат из савремене источнословенске дијалектологије, тако да су сви случајеви овде само условно сређени и показани као грађа, која може касније да користи у посебним студијама.

²⁸ Н. Дурново, о. с. 176: југозападни белоруски зна само за тврдо p .

²⁹ Н. Дурново, о. с. 164: изговор \bar{m} ' уместо k ' је јужновеликоруска црта.

³⁰ О. с. 165.

³¹ Дыялекталагічны атлас ... том „Коментарі уз карте“ 352—353.

³² За украјински и јужновеликоруски в. Н. Дурново, о. с. 200; за белоруски цитирани том белоруског атласа, 635. и д.

I Лескинова врста: зеб8 168; са палатализованим консонантизмом из даљих лица: растю 180', музю 187, гризю 194'; лжю 186; берю 183', стерю 197'; жню 186', жрю 203; кленюся 183.

III Лескинова врста: стр8ж8 176' (стр8жю 195'), дјшю 181, ржю 181', лжю 184', мажю 184'; шкаклю 200; шјю 195', брјю 200'. Формација *-ati/-ajr-* : са непалатализованим консонантима — свираю 172, д8хаю 178' (дихаю 198), пшюваю 188, спрятаю 190, ѿстр8гаю 194, щипаю 195, примаю 199, протягаю 199'; сасвим неуобичајено у овом презентском типу мирисаю 179, скрежетаю 179, с8саю 199, а са преласком у друкчији тип воню 179 (воняю 193'), плевлю 195, 195'; са палатализованим и палаталним консонантима — разкалаю [расецам] 178', поп8щаю 184', исп8щаю 186, намерщаюся 194', ставляю 197; са вокализмом перфективних глагола у имперфективним основама: ѿпроцаю 182, убодаю 193', поношаю 202'; смотряю 185, 197³³; необично за овај тип: провертяю 179, засл8жаю 186, заплатяю 197', кричаю 198', воздержаюся 199'. Формација која у инфинитиву има *-ov/-ev-* одн. *-uv-* или *-iv-*: показ8ю 169, развалюю 178', надим8ю 178', казую 187'; неуобичајена проширења презентске основе: наименоваю 191, испитоваю 194, ч8вствоваю 196', ѿмщцаю 203.

IV Лескинова врста. Формација *-ěti > -ati/-i-*: зв8чю 173' (звечю 200), б8ж8 179', лежю 181', 183, ричю 195, хорч8 198', молчю 199', держю 200; формација *-ěti /-i-*, са консонантизмом пренетим из даљих лица: смердю 179, 193', терпю 185 (терплю 200'), висю 191, свербю 193, вертю 200', 202; необично дождю [„ихъ регне“] 192. Формација *-iti/-i-*: ношю 180, лющю 180', тражю 182, жалю 190', ширю [пирим, дувам] 198; са консонантизмом пренетим из даљих лица: блюдю [блудим, грешим] 177, кадю 178', тцетю 188, щадю 190', гладю 192; глагол *ходшши* третиран је на следеће начине: хож8 177; хожю 186; обхожд8 198', прихожд8 201'.

Атематски глагол: ид8 (једем) 202.

За већи број лексема се констатује да су сличне или једнаке у српском и украјинском лексичком слоју, тако да их не треба категорички локализовати: шанаць 167' (нем. die Schanze, продрло у укр. шанець, и у рус.), г8ска 168' (укр. исто), р8тавьий 169' (укр. рутовий), шишакъ 172 (мађ. sisak, продрло у укр. шишак, па и у рус.), кар8ци 172 и кар8чка 173' (иако је реч талијанског порекла, има је у укр. дијалектима: каруца), ланецъ 172' (укр. дијал. ланц; исп. стсл. ланцоуѣ),

³³ У Речнику И. Срезњевског: с8матрѣти = с8мотрѣти.

фарба 174 (укр. исто), креда 175 (укр. крейда), постеля 183' (укр. исто), машкара 183' (укр. машкара́ — маска, образина), тѣга 184 (укр. исто), папиръ 190' (укр. папір), малѣю 191' (укр. малювати), рѣжа 195 (укр. дијал. исто), люски рибія 198 (укр. луска — крљушт), мѣхѣръ 202 (стара реч, позната балк. слов. језицима, али и укр. міхур), сѣкня 205 (укр. сукня — хаљина), цѣдѣла 205 (сродно у нем., мађ., тал., али и укр. цидуля).

Познато је да постоје многе лексичке, па и друге паралеле између југозападних делова источнословенског језичког подручја, и српско-хрватског подручја, нарочито у његовим источнијим областима³⁴. Учитељима који су почетком XVIII века долазили у Војводину морао је звучати као познат већи број речи, него да су били пореклом из централних или северних великоруских крајева.

Даље је издвојена лексика, која — или као таква или у датим фонетским или деривационим уобличењима и за дато време а не дијахронично — може с већом сигурношћу да се сматра специфично српском у овој славеносрпској мешавини.

бѣли лѣкъ (Allium sativum) 168, елша 168, држакъ 168', паѣнь 169, него 169', новци 169', кѣпѣсъ 170', моляць 171, звоно 171', плаветный 171', ушкопленный 172, крвоточина 172, кола покривена 172, угаситій 172, репъ 172', скакавецъ 173, трепавицы 173', кѣхаю 174', кѣкавица 175, сплавъ (лађа) 175, колевка 175', кривица 175', комарець 175', крѣгъ (таѣир; Вук: и донесоше главу његову на кругу, превод Новог завета, Мт. 14, 11) 176, грозница 177', порѣбъ (ивница одеће) 178, конецъ (нит) 178, тѣча (грѣд) 180', тѣткаль 180', корачаю 180', остаю (није у повратној форми) 181, зарасльїй (космат) 181', бацаю 182, подбѣною 182', месаръ 183', зець 184, славѣй 185, бѣлегъ 185', лонаць 186, мозакъ 186, проха 186', мазга 187, пѣжъ 187, коракляй 190', еднакїй 190', чинїа 190', врабець 190', сврака 191, плата (табан; данас полат, потплата и сл.) 191', лѣтка 193', пѣкотина 194', вещица 195, клюнъ 195, свиленьїй 196', скорѣпъ 196', шѣшканїе 197, копиле 198, роваш(ъ) 200, шкаклю 200, бѣсенъ 201, на продаю 201' (написано као једна реч), песница 203, корнячїя (люска) 204, лабѣдъ 204.

Српске речи које спадају у балкански амбијент а не у опште словенско наслеђе: магараць 169', рода 173, мирисаю 179, гѣщеръ 183, веверица 205, стомахъ 205. Турцизми српског језика: чакшире 171, кречъ 171', кеса 175, жигерица 177, фенеръ 183', жамадъ (ранац, би-

³⁴ Уп. Н. Толстој (редактор), Лексика Полесья (1968, Москва) 1—473, у предговору на стр. 12—18.

саге; порекло персијско, уп. рус. чемодан) 185', *ипѣнче* 190, биберъ 191', гайтанъ 196', машала (зубља) 199', бѣргѣя 200. Мађаризми, одн. речи или корени заједнички српском и мађарском језику (понеке са спорним приоритетом): аковъ 168', кочияшъ 170, соба 171', шашъ 172, чаканъ (будак, пијук; уп. мађ. *csákány*) 173', палощъ 177, мачка 178, лопта 191', шайтодъ (штампа) 192', мајоръ 192'. Има још и других речи страног порекла, у којима је такво порекло типично у овом случају управо за српску језичку слику: лимъ (према РЈА јавља се од XVIII в., тал. *lama* ?) 171, плайважъ (у значењу: белило, уп. нем. *Bleiweiss*; код Белостенца, Јамбрешѣа: плајбас) 173, кѣгла 180', фрѣцукѣю 182, апатека (тако код Белостенца и код Јамбрешѣа) 203', корба (котарица, уп. тал. *corba*) 205. — Врло је вероватно да је састављач речника радо узимао ове српске речи, које по етимологији и нису српске. Није их познавао у свом матерњем језику, па их је сматрао за аутентично српске, за „пожељне“ при употреби у српској средини.

Има јасних фонетских србизама, који су већ и досад могли бити запажени. Тако, нпр.: *ѣ* и *ѣ* > *а*: патка 168', даска 169', лавъ 184, ланъ 184'; измешани српски и источнословенски рефлeksi: шапотливый 170', шапотъ 199, лакотъ 203. Задржавање вокалног *р*: трска (има пајерак) 169', трѣе (има пајерак) 172, срдце (надредно *д*) 174'; „дрво“ је написано као дерво 167, „брвно“ као бервно 200'; и ове графије наговештавају вокално *р*, само што оно по источнословенским графичким нормама није уобичајено, па му је дометнут вокал, на начин за који нема ослоња у источносл. изговору *а*; и га има у рускословенском писању. Рефлекс вокалног *л*: чѣнъ 204. Прелаз *ѣ* > *у*: узрокъ 172', узглавѣ 175'. Губљење *х*: растъ (храст) 194; на лабилност *х* указује, с друге стране, пример *пѣхѣй* 183, са паразитским *х*.

Речник даје чак нешто мало индиција и о морфологији и синтакси: бразда у оранѣу (српски облик локатива) 199, петља у врати (дијалекатски локатив) 172; перо за капѣ носимое (типична замена падежа) 175.

После ових напомена треба се сетити карактеристике коју је М. Сперански дао за језик „таквих писаца као што су Јован Рајић, Гаврило Стефановић Венцловић“ у оним њиховим делима, где се они не труде да популаризују своје текстове међу обичним народом: „Веза славеносрпског језика ових писаца са српским говором своди се на мало ствари. Срећу се знаци српске фонетике, нпр. мешање *ѣ* и *и*, понегде српско *а* уместо старог полугласника (*пѣсанъ*), трчати (вокално *р*), жуто (жлѣто, желто) и сл.; ређе — карактеристични елементи српске морфологије: на пример, ногомъ уместо ногою. Српске речничке особености су малобројне: то су обично свакодневне речи из живота, на-

живи предмета у употреби³⁵. Види се да се првобитна карактеристика славеносрпског, чији су печат створили још дошљаци у првој трећини XVIII века заједно са Србима који су прихватили њихову културну мисију, протезала и на касније време, и на делатност истакнутих и обдарених личности, што значи да је она била урезана у свест људи не као тражење, већ као позитиван налаз. У Рајићевом речнику се могу прочитати такви језички макаронизми као што су: треплю очесы (трепћем) 188, или: громада древъ на которыя мертве паляхѸ (ломача) 195 — али кад бисмо се дубље загледали у историју неких других познатих језика, запазили бисмо и у њима не један период, аналоган овом нашем.

5.

У одељку посвећеном немачком лексичком фонду изнеће се његове различите особине, и то оне које не одговарају садашњем књижевном немачком језику; тако да ова грађа може представљати било обичну илустрацију за епоху и дијалекатску средину, тј. за историју немачког књижевног језика и некњижевних говора, дакле, илустрацију адекватну данашњим знањима о тим областима, — било чак и изванредан интересантан податак или малу научну новину за германистику³⁶.

Треба имати у виду да је између првобитног латинско-немачког речника (реч је, углавном, о првом, дужем речнику), нама непознатог, највероватније неког рукописног угледног примерка готицом, и оног последњег немачко-славеносрпског продукта који је пред нама, било више преписа. Вероватно је већ и сам латинско-немачки вокабулар био преписиван, а касније извршена трансформација у немачко-славеносрпски речник такође је била бар два пута преписана. На тај је начин немачка лексика, у зависности од степена знања успутних преписивача, трпела разне промене (током преписивања код Немаца) и квалитативно опадање (током преписивања код Срба). Скрећемо пажњу на нека погрешна обележја именичких родова (у члану), која нисмо исправљали.

Запажања у вези с немачким језиком даћемо издељена по тачкама, с тим што ћемо их на крају укратко прокоментарисати.

1) *a ~ o*: дасъ шмолць 167, айнъ ондере 168, деръ одлеръ 169, цваймоль 170', монъ соль [man soll] 176, деръ гортенъ 181', дје орбайтъ

³⁵ М. Сперански, *Сербские школьные вирши ... 407* (дато овде у преводу).

³⁶ Уп. сличну примедбу у раду, наведеном у белешци 13, поводом холандско-руског и енглеско-руског речника: „Неке податке из ових прибележака моћи ће, вероватно, да искористе такође и историчари енглеског и холандског језика“ (стр. 5). Наши подаци о немачком дати су овде, додуше, у знатно сумарнијем облику.

183, деръ солдотъ 186', деръ фотеръ 190', топферъ 198', деръ монъ 202'. Појава није доследно спроведена у писању: ихъ шлага 182. итд.

2) *o ~ u* (ретко): трѣкенъ 169 (али: трокенъ 197); дасъ хѣлць 184, фрѣмъ 191'.

3) *ä ~ a*: деръ касе — сиръ 172, ихъ сае — сѣю 196', деръ гранцштаинъ — граница (по старијем правопису Gränze) 200. Појава није доследна: неришъ [närrisch] 198'.

4) *ö ~ o*: ихъ оре — слышѣ 173'. Знатно је чешће писање *e*, тј. гласа који најближе одговара немачком *ö*: авсъшепфенъ 168', дје моргенрете 170, шенъ 170', ихъ нетиге 174, ихъ дере [dörren, сушити] 200'. Усамљено стоји ихъ клинге, тине — звечю 200, где би „тине“ требало да одговара немачком *töne*. С тим се може упоредити и *e ~ i*: дасъ кланифертъ — малый конь 185'. Уп. и тачку 6) (*i ~ e* и *ü ~ e*).

5) *ü ~ u*: деръ уберѣмѣтъ 185, дје рѣбе 187', дасъ штѣкъ 189, дје шѣселъ — блюдо, чинѣа 190', дје упѣнгъ (Übung, превод: тѣанѣ) 198'. Често и као *i*, тј. најближе изговору: деръ сид'виндъ 170, ихъ глѣе 171', беримтъ 173', ихъ шмике 174, дје плите [Blüte] 178', дасъ кримхенъ — крупица 186', ихъ вирге 198'. Једном је дата и ова транскрипција: фрѣй [früh] 185'.

6) *i ~ e* изузетно: дје шпеце [Spitze] 168', гитегъ [gütig] 186'. Али је на више места забележено *ü ~ e*: дје штеце (Stütze, превод: подпора, подставка) 167, енглингъ [Jüngling] 183, дје преке [Brücke] 192, ихъ хепфе [hüpfе] 195', денъ [dünn] 200.

7) *au ~ u*: дасъ крѣтъ [Kraut] 171, дасъ сѣсенъ (Sausen, превод: звѣкъ, шѣмъ, лат. *bombus, зујање) 171. С друге стране, *au ~ a*: африхтигъ 197. Најчешће као данас: дасъ краѣтъ 185.

8) *ei* се обично пише према изговору: ихъ штрайте 173, плаивасъ (у другом слогу можда *ei > a*, в. даље, одн. утицај српског лика одговарајуће позајмице) 173, ихъ пештраихе 184', деръ райфъ 193, дје ферцайѣнгъ 201', деръ райме 205. Изузетно и овако: деръ аердотеръ 202', или: велхеръ унтеръ беайденъ — который отъ двѣхъ 203'. Понекад се *ei* оставља у писању (*i* као *й*): ихъ шмейхеле 167', ихъ ейгне џѣ 176, дасъ ейць [Eis] 180'. Али је врло често и писање данашњег *ei* као *i*: деръ имеръ [Eimer] 168', ихъ трибе абъ 169, деръ клине виндъ (поветарац, превод: воздѣхъ) 170, ихъ мине — почитаю 170, шенъ, финъ — красный 170', деръ сиденъ=вѣрмъ 171, ихъ вершниде [verschneide] 172', ихъ тиле абсъ — раздѣлюю 176, кѣрцвилегъ — забавный 177, клинселигъ 178, деръ гросе тихъ — озеро 183, ихъ циге, висе [zeige, weise] 187, деръ пфилеръ [Pfeiler] 191', вилъ — понеже 194. Понегде се *ei* пише као *e*:

деръ штенъ 175, діе креде 175. Местимично и као *a*: ихъ тхале [theile] 178', дасъ клани фертъ 185', кланеръ — меншій 186', деръ ф8сптагъ 200'.

9) *ei* одн. *ai*: писање као „ой“ није запажено, али је блиско изговору писање „ай“: деръ фраиндъ 168, діе крайцъштрассе 174, найнъ — деветъ 188', діе шпрай — плъва 190, ихъ хайле (heule, превод: ридаю) 192, тайфель 204. Транслитерисано без измене: діе спре8 167, деръ епхе8 (данас: Efeu, превод: зѣлїе) 169, грелїхъ 170', унверхе8ратегъ 171', теверъ 172, дасъ хе8 178', аине8гигъ — единоочный 185, діе се8ле 191', ихъ церштре8е 197, дасъ не8=ирсѣ=гешенкъ 198', ше8слихъ 200, діе е8ле 203. Дифтонг *ei* често се преноси као *i*: дасъ р8тѣ=пфердъ (основа geut-, данас geit-; превод: верховный конь) 171, діе верл8мд8нгъ 171', ихъ б8ге — нагибаю 173', діе с8ле 174, деръ п8тель [Beutel] 175, дасъ ф8еръ [Feuer] 178', дасъ ла8бъ деръ п8ме [Bäume] 179', ихъ с8вце [seufze] 180, ихъ фр8е ми8ъ 180, ихъ ц8ге (zeuge, превод: раждаю) 180', діе х8шреке 184'. Дифтонг као *i* изузетно: грилихъ [grülich] 176. Овај дифтонг се пише и као *ai*, при чему не мора бити у питању немачка графика *ai* са превиджањем знака за помућеност, јер има и оваквих примера: дасъ веркца8гъ 185, ихъ фра8е ми8ъ 189', деръ а8фе ерѣ шлагенеръ ла8те [Leute] 198'.

10) *ie* се пише такође према изговору: дасъ цилъ 186, дасъ цїлъ 186' и др. Транслитерисано (али и саобразно немачким традицијама): деръ криегъ 170', дасъ пайшпиелъ 177, деръ риеме — ремень 184'. Нађени су случајеви где је преписивач на местима *ie* видео написано *ei*, па је на тим местима писао „ай“, сходно изговору групе *ei*: деръ дайнеръ — сл8га 177', ихъ лайге — лежю 181', вай кросѣ — якъ великїй 194, деръ пратспайсѣ (Bratspiess, превод: рожњъ) 202, ихъ ферпайте [verbiets] 202, ихъ флаие — удаляюся 202', ихъ цайе ц8саменъ — связю 202'.

11) Међу вокалске појаве спада неколико врста редукција (посматрано из данашње перспективе) ненаглашеног *e*: а) у последњем затвореном слогу — діе хознъ 171, 8ндртъ 172', одръ 174', деръ фингръ 176, деръ поднъ [Boden] 179', дасъ фаиръ [Feuer] 182, деръ ма8рѣцигль 183', діе нознѣлехрѣ 187', деръ штифль 189, деръ ластъ вогнъ 192, сибнъ 196'; сажимањем два иста сугласника после редукције добивено је деръ пр8нъ [Brunnen] 179; б) у последњем отвореном слогу — діе айдексѣ 183, деръ левъ 184, діе п8кштапъ 184', діе милъ 186', ихъ певайнъ [beweine] 191', ш8ль 195'; с) у претпоследњем слогу — ихъ ендре 187'; д) сажимање два *e* у групи *-eh-* — деръ ебрехеръ [Ehebrecher]

167', ибелаџсџсендџ [übelaussehend] 185. Све наведене појаве налазе се у тексту само спорадично. — С друге стране, број „осам“ написан је: охте 189, „крава“ — дје кџхе 201.

12) *b ~ p* је врло честа, мада не доследна промена: дерџ паџхџ 167, питерџ 168, дје пине 168', дерџ паџмџ 169, плиндџ 171', перимтџ 172', дерџ пџндџ 178', ихџ песџделе, пџфлеке 182', ихџ пеле [belle] 183', дерџ гепраџхџ 187, палдџ, алспалдџ 187, дерџ кнапе [Knabe] 193', дје рипе [Rübe] 194, дерџ мерпџсенџ 197, даџ гевепе 199', ипервинденџ 202', ихџ лепе 203, дје пиплиотекџ 203' итд.

13) *d ~ t* је ретко: дје петингџнгџ [Bedingung] 186, ихџ фертине 186, ихџ петеке [bedecke] 188', ихџ дџлте 200', трай 200'.

14) *g ~ k* местимично: кросџ 168', кџтџ 171, мирџ краџетџ — гнџшаюџ 181', ихџ леке [lege] 183, клатџ 183, дје кренце 184, петрик-лигџ [betrüglich] 184', даџ кемајне фолкџ 192, дје клиенде коле 193, даџ кљосџ [Glas] 202'. Овде се јавља и обратна замена: дерџ гџкџкџ [Kuckuck] 175, бегвемџ 182.

15) Местимично једначење по звучности и обезвучење на крају речи, којима се добивају исте промене као и оне изнете у т. 12) — 14), могу се протумачити и као писање према изговору, нарочито од стране једног источног Словена: а) дерџ крепџсџ 171', дерџ грапштајнџ 173', еџ истџ ерлаџитџ 184; дерџ геајликтерџ валдџ 185; б) дерџ штаџпџ 193', даџ грапџ 201, даџ клитџ [Glied] 186.

16) Глас и графема *h* (*ch*) доживљавали су различите измене. С једне стране, *h* које се данас чује у изговору понекад је одсутно у писању, и на почетку и у средини речи. Тако имамо: а) на почетку: даџ аџсџ 167', охџ [hoch] 169, артерџ вегџ 171', гибџ ерџ 172', дје нахтџ аџбе (као две речи) 175, дерџ охмутџ [Hochmut] 177', ихџ абе 181, ере, орџ — слџши 181', хинџ ундџ ерџ 190, ундертџ 196; б) у средини — иза префикса: дје байелфе 167, енталте 167, ихџ георџе 170, ерабенџ 172', даџ геирнџ 173; на почетку суфикса: дје гелегенџајтџ 168', дје дџнкел-ајтџ 199'; на почетку другог дела сложенице: даџ ребџнџ [Rebhuhn или Repphuhn] 191, унармерџџгџ 195; с) испушно је чак и *ch*: дерџ пратџ [die Pracht] 185. С друге стране, мукло — веџином само ортографско — *h* пише се као *x*, уразним положајима: д) дје кџхџ 171, хохлџ 172', дерџ шџхџ 174', рохџ 175 (ро 195), ихџ веџе 178', [даџ] виџ [Vieh] 181, пайнахе 191, дерџ флохџ 193', дје рајхе [Reihe] 196'; е) појављује се чак и непостојеџи глас *x* на почецима речи: дерџ хоксе 171, дерџ вирмџштихџ химџ [im] холџџ 172, ихџ халте хайне [eine] реде 189', дерџ хайтерџ [Eiter] 195', дерџ хабендџ 202, — слично као и данас у неким српским некџживним творевинама.

17) Савремено писање *ph* у речи *der Elephant* два пута је измењено у обично *p*: деръ елепантъ 170', 177. Обрнуто, старија графичка група *ih*, иако у немачком изговору *i*, задржана је на више места: ихъ тхале [teile] 178', деръ тхаилъ 190', тхаџпъ [taub] 199. Једном је од групе *ih* остало само друго слово: деръ гастъ вирхъ [данашње *Gastwirt*] 181'.

18) Није била увек утврђена вредност *v* и *w*. Напоредо са ихъ фершанце — укрепляю 187. и др., преписивач пише: воръ [vor] 168', деръ гросватеръ 170, ихъ вермехре [vermehrte] 170, унвернигџфигъ 171, дасъ версамлете (sic) волкъ 174, ихъ вертраѳе анъ 175, ихъ верцихе 175', деръ вертрагъ 178'. Можда по аналогији са овим колебањима вредности *v* између *φ* и *в* он претвара и *w* у *φ*: деръ фертъ — цѳна 192', фо [wo] 197, дје файнтраѳне — гроздъ 203'.

19) Немачко *s* у писму остаје понегде као такво: дје сегель станге [Segelstange] 168', дасъ гесеце (sic) 168', дје райсе 182', деръ асе [Hase] 184, селтенъ 194, деръ рисе 204.

20) Мешање *s* и *ш* је очигледно, мада доследности нема ни у томе: а) ихъ сеце (schätze, превод: цѳню) 167', ихъ сейне [scheine] 179', дје асе [Asche] 184', ихъ паѳсе (bausche, превод: гордюся) 201; б) оне вишенъ — тайнѳ 173', деръ шандъ — пѳсокъ 175, дешалбенъ (*c > ш*, а *h* испада, уп. т. 16); или је *sh* протумачено као *sch*) 177, деръ шѳмпфъ — блато 190, деръ флайшъ (Fleiß, превод: тцаніе) 198'.

21) Група *st* понегде остаје као *сѳѳ*, а с друге стране, у положајима где књижевни немачки данас не познаје промену, долази до појаве *st > шѳѳ*: а) дје станге 168', деръ стабъ 170', деръ стамъ 172', ихъ гестее 177', стѳмъ 187', дје стадтъ 189'; б) деръ кирцеште тагъ 171, деръ каштенъ 172, деръ риштвагенъ 172, дје вештѳнгъ [Festung] 172', деръ полштеръ 175', дасъ мѳштеръ 179, ерншафтъ [sic, ernsthaft] 180', деръ унтерште 182, ернштликъ 196'. Група *sp* такође остаје понекад и у транскрипцији: дје спице 171, ихъ спиле 172, деръ спехтъ 191, деръ спайхелъ 195', ихъ спане аѳъ 199'.

22) Занимљиво је писање групе *nd* као *нѳѳ*: дје имерверенте цайтъ 167', ихъ клатше митъ денъ еntenъ 192, деръ хангенте тропфе (sic) 198'.

23) Има још разних појава у писању, које представљају „писање по чувењу“, или према писму које се већ у немачком ослања на живи изговор. Указаће се само на неке чешће: а) *g* на крају речи као *x*: ерѳ фреѳихъ [erfreuig] 182', цванцихъ 202', деръ цверхъ 204'; б) измењене или упрошћене групе *ns*, *nst*, *ts* (*ds*): десъ сонцъ фраѳ — сноха 188'; дје динцтъ магдъ 168', дасъ фенцтеръ 178; дје фалтенъ десъ калицъ 183, интерверцъ 192, дасъ рецелъ 203'; с) појединачни други случајеви:

деръ митеръпѣнкъ 172', деръ файхтагъ (као да је покушано писање грленог *p*!) 178, нихсъ 180, дасъ фертъ [Pferd] 185', дасъ хантѣхъ 185', деръ фѣштайгъ 196'.

24) Обрнуто, нека друга места, осим већ поменутих, указују на писање директно „по виђењу“: ейне штадтъ 167', дје прандѣштедте 171, дје стадтъ 189', ихъ тедте (старо *tödte*) 200'; ихъ клатше 192, дје пайтше 196. У примеру дје аелъштеръ (данашње *die Elster*, превод: сврака) 191, вероватно треба гледати траг архаичног писања *Älster/Aelster* оправданог према још старијем *Alster (agalstra)*, али незасведоченог у познатијим изворима за историју немачке лексике³⁷. Чести су двоструки консонанти и двоструки вокали у транслитерацији: дје пѣттеръ 171, дје кетте 172', деръ херръ 192', дје пѣппе 193', ихъ комме 201'; сеелигъ 170', оне хааръ 171', дје сее 185', дасъ моосъ 187'³⁸.

25) Међу специфичностима текста могу се запазити неке које се у већем броју групишу око истих артикулационих елемената. Нарочито се истиче непотребно убацивање слова *p*: ихъ сприле [spiele] 185, деръ арпфелъ [Apfel] 192, спретъ [spät] 196', ихъ гештрате [gestatte] 197, ихъ спрيره [spüre] 202, деръ кѣхенъ, спрайсе [Speise] 204'. Убацивање *l*: деръ лелрмајстеръ 185'; замењивање *l* и *p*: деръ лѣствардъ [Lustwald] 188, деръ фолстъ [Forst] 197; њихова измешаност: верхелай [welcherlei] 194.

26) Многе писарске грешке могу се објаснити тешкоћама због међусобног мешања сличних слова у готици, којом је свакако био писан првобитни немачки текст. Тако имамо мешање *s* и *f* (слични у готици): ихъ штрасе [strafe] 192, ихъ ерсорше [erforsche] 196, ихъ сорше 202, ихъ песирхте [befürchte] 202 — таѣфедъ [sic, tausend] 186', ихъ финдиге [sündige] 190'. Мешање *t* и *w* (слични у готици): ихъ мере (wäre, превод: азъ бѣхъ былъ) 179, нихсъ мердигъ [würdig] 180, менигъ [wenig] 190', мисте [Wüste] 200, маръ [wahr] 202. Мешање *a* у *u* (веома слични у готици): дје арсахъ [Ursache] 172'. Мешање *u* и *n* (слични у готици): планъ [blau] 184'. Мешање *h* и *k* (донекле слични у готици): ихъ бехлайде 168 — дасъ копфвекъ 174'. Уместо *chs* преписивач је видео *sch*: дје апвешелѣнгъ

³⁷ Овај, као и извесне даље податке за рад, из историје немачког језика и немачке дијалектологије, пружили су ми др Зоран Жилетић, доцент на Одсеку за германистику Филолошког факултета у Београду, и Волфганг Штајнингер, асистент Института за славистику у Грацу. Ја им се и овом приликом срдечно захваљујем.

³⁸ Ј. Рајић је и касније преносио удвојена слова у страним речима. В. А. Младеновић, *О народном језику ...* 47.

[Abwechselung] 202, вашамъ [wachsam] 202'; уместо *sz* видео је *tz*: дасъ ейцъ [по старој графици: Eyß] 180', дасъ милхъ=гефець [Gefäß] 197, деръ гешоць [Geschoß] 199'.

27) Следећих неколико случајева сведоче о мешању у писаревој свести ћирилице с латиницом: дасъ водъ [Bad] 170'; деръ хаџсгандъ [Hausgang] 189', дје маингџндъ [sic, Meinung] 204; хахъ (nach; мешају се мајускулно *x* латиничко и *n* ћирилско) 192'; дје ах' (Achse, превод: осовина; изговор -*кс*- представљен латиничким словом „икс“ у ћирилици) 170. Уосталом, писар у свом ћирилском исписивању немачких речи на више места убацује латиницу: ихъ махе тихъ лихтеръ 171, ихъ хабе тангелъ 172, ихъ хите пихъ 172³⁹. На л. 174' реч *wider* (против) написана је као *Шидеръ*, са почетним великим курзивним словом које представља велико латиничко курзивно *W* старијег типа: са подвученом водоравном „подлогом“.

28) Писање полугласника међу сугласницима, као траг давнашњег закона о отвореном слогу у словенском, има овде свог одјека при исписивању немачких речи: нотвенџдигъ 188, ихъ пештимъме 198', етъ-васъ 202.

29) Већ је и из наведених примера могло да се закључи до којих је деформација довело писање немачког текста уза све наведене особености. До које мере може реч да се промени показаће још неколико последњих примера: кремигъ [geräutig] 168', дје ехле [Höhle] 168', дје хонтъ [Hand] 185', дје пџте [Beute] 192', иперъ дриперъ [über, drüber] 199, еропенъ [erhaben] 199, хонъ арсахъ [ohne Ursache] 199', дје ехе [Höhe] 200', дасъ лџфтъ=спраилъ [Lustspiel] 204. итд.

30) Међу фонетско-морфолошким цртама пали су у очи примери: ихъ иберноме [м. übernehmen] 169, ихъ ерфоле [м. erfülle] 192.

Без далекосежнијег познанства са студијама из области старијег немачког језика, његове графици, етимологије многих речи, као и његове дијалектологије, веома је ризично говорити о „грешкама“, о „прелазима“ гласова из једних у друге. Али без обзира на ове резерве, које и не допуштају опширније тумачење приказаног немачког текста, неке опште закључке ипак смемо да изнесемо.

Цео изглед немачког дела речника свакако сведочи о архаичној подлози. О томе говоре, између осталог, и следећи подаци. Лексика: деръ демантъ [Diamant] 167, кранкъ маладе (друга реч може да се нађе

³⁹ А. Младеновић, О народном језику... 40, говори о Рајићевом *n* које личи на латиничко, али само у наредној графици, и то је сасвим друга врста словног знака.

у старим нем. изворима) 167', дје анте (патка: у средњовисоконем. изведеницама налази се основа ant-) 168', цвентъ, цво, цвай (у Речнику из 1753. г., наведеном у белешци 26), стоји под duo, duae, duo: zweene, zwo, zwey) 176', деръ айдамъ (зет) 180, ецо, ецѣндъ (у значењу: сада, 182; на 188' нинѣ је превод за дје цундъ, што је погрешно м. истог таквог jetzund; речи jetzo и jetzund су архаичне), дје иншѣлтъ (острво — архаитет, задржан у изведеници der Insulaner, или латинизирање као стари манир⁴⁰) 182', дје шнѣрѣ (снаха) 188', деръ пфенингъ 188'. Додајмо овде и необичне за данас изведенице дје гефраѣ, даѣ гевайѣбъ (супруга) 203', направљене, вероватно, по аналогiji са der Gemahl, одн. die Gemahlin. У графiji је нађено деръ аѣффе 167, оффѣтъ 195, чему паралеле налазимо у старим немачким изворима (offt, tropffen)⁴¹. Има и доста примера са *ih* (*th*) у речима где се то касније изобичајило (а чија је фреквенција била највећа у XVI в.).

„Славјанизирани“ трагови претпостављеног латинско-немачког текста воде у рани нововисоконемачки слој, и то поглавито у његов аустријско-баварски израз, онај који се у знатној мери чува и данас у одговарајућим дијалектима. У каснијем преписивању нашег текста немачке речи су биле дотериване према модернијем изговору у правопису, тако да су од прототекста остали доиста више трагови неголи општи изглед. Овде се нађене особине не могу детаљно разматрати на бази немачких дијалекатских потподела, тако да ће се оне углавном упоредити са особинама карактеристичним за нововисоконемачко подручје уопште. У резултату ће се потврдити његово раније раздобље, и то чак нешто старија фаза тог раздобља.

⁴⁰ На овом месту скрећемо пажњу на модерну критику, упућену на рачун старих руских азбуковника, у којима је реч *insula* била понекад обележавана као немачка. Р. Цејтлин наводи то као грешку, а М. Алексејев, бранећи старе азбуковнике од уопштеног ниподаштавања, у поменутој књизи *Словари иностранных языков ...* (стр. 15, где се цитира и Р. Цејтлин), каже специјално за овај случај да припада изузецима, у смислу заиста погрешне интерпретације. Реч, разуме се, није немачка, али је могла бити виђена у немачким текстовима.

⁴¹ Утврђено је да се у нашој латинско-немачкој подлози, у њеном немачком делу, крију знаци раног нововисоконемачког дијалекта, чији завршетак пада отприлике у средину XVII в. Стога су за упознавање са фонетиком и графijом одговарајућег периода и одговарајућег дијалекатског слоја у историји немачког језика послужили следећи извори: В. Мозер, *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, I т. (1929, Хајделберг) и III т. (1951, Хајделберг); Е. Кранцајер, *Historische Lautgeographie des gesamtbairischen Dialektraumes* (са картама) (1956, Беч). — Специјално за писање двоструких консонаната без стварне потребе в. В. Мозер I, 39—40 („израз готског и барокног стила“).

Особина описана под 1) (глас *a* артикулисан и написан као *o*) једна је од најтипичнијих одлика поменутог подручја, која је засведочена у мноштву тадашњих текстова, нарочито у спонтаније писаним⁴². Наведени под 2) примери као *x̂lцъ*, *фр̂мъ* такође имају ове исте основе, и то веома архаичне⁴³. Особине под 3), 4) и 5) (одсуство обележја за мућење вокала, одн. изговор који тако написаном вокалу одговара) исто су тако одлике поменутог историјско-дијалекатског слоја⁴⁴. За пример показан под 4): даш̂ клани ферт̂ нађена је паралела у једном релативно веома старом немачком извору: *bruny farb*⁴⁵. Транскрипција *ü* као „и“ (т. 5) није само ствар блискости аустријско-баварском изговору, него и најбоља могућност у ћирилици. У т. 6) изложене су особености *i > e*, *ü > „e“*; о прелазима *i > e* и *ü > ö* има сведочанстава у старим немачким текстовима⁴⁶. Особина под 7) (данашње *Kraut* као *Krut* и сл.) обилато се потврђује и у извору који смо овде навели у бел. под текстом 45: *bruchen, daruss, überuss, hut = Haut*; *au* као *a* (африхтиг̂) је типично за аустр.-бав. артикулацију⁴⁷. Њој се мора приписати и *фрајнд̂* — *Freund* и сл. из т. 9)⁴⁸. Особина нотирана у т. 8) — писање „и“ на местима данашњег *ei* — оправдана је немачким писаним и говорним традицијама са дате територије (*wiss = бело, brit, klin*)⁴⁹. Вокал *e* на месту савременог *ei* (штен̂), као и *a* на његовом месту (кланер̂), могу се протумачити истим моментом⁵⁰. И писање *au* м. данашњег *ei* (т. 9)), као и *ei* м. данашњег *ie*, одн. *i* дугог (т. 10)), оправдавају се нововисоконемачким тенденцијама⁵¹. Што се тиче редукције гласа *e* (т. 11)), она је такође веома карактеристична, и виђа се у мноштву старих немачких извора везаних за ту територију; и присуство *e* тамо где га данас у књижевном језику нема, као у примеру *охте = acht*, спада у појаве из исте арее. Замењивање звучних експлозивних сугласника безвучним (т. 12), 13) и 14)) исто тако увелико карактерише поменуто дијалекатско подручје⁵²; обрнута

⁴² В. Мозер I, 116—117.

⁴³ В. Мозер I, 134.

⁴⁴ В. Мозер I, за *ä* 90—91, за *ö* 92—93, за *ü* 93—94; такође 87. и даље.

⁴⁵ *Illuminierbuch künstlich alle Farben zu machen und zu bereiten durch Valentinum Boltzen von Rufach*, изд. 1549, преизд. 1913. у Минхену.

⁴⁶ В. Мозер I, 131—132, 137.

⁴⁷ В. Мозер I, 178, 183.

⁴⁸ В. Мозер I, 187—188.

⁴⁹ В. Мозер I, 84.

⁵⁰ В. Мозер I, 178, 179—180.

⁵¹ В. Мозер I, 100—101, 203.

⁵² В. Мозер II, за *b > p* 103. и д., за *d > t* 143. и д., за *g > k* 238. и д.

промена, забележена у т. 14) — $k > g$ — постоји такође⁵³, а што се тиче нашег случаја $g\check{k}\check{k}\check{k} = Kuckuck$ он се посебно спомиње у литератури⁵⁴ — у питању може бити и етимолошки моменат. Писање v као w (према коме долази дерџ гросватерџ, ихџ вермехре, т. 18)) оправдава се врло старим граfiјским особеностима немачког писма⁵⁵. У вези са т. 19): уопштено говорећи, било је дијалеката који су — неједнако у разним уже посматраним фонетским положајима — чували разлику између изговора s и z испред вокала⁵⁶; а и онда кад су се s и z стопили у z остало је, као што се зна, писање s , које је овде могло бити слепо копирано. У случајевима какви су наведени у т. 20), прелаз $s > \check{s}$ и $\check{s} > s$ није непознат нововисоконемачким говорима⁵⁷; што се тиче прелаза $st > \check{st}$ и $sp > \check{sp}$ на почецима речи, он је везан за целу ову територију, тако да писање $s\check{ii}$ највероватније представља обичну транслитерацију, док је st у средини и на крају речи постало \check{st} само у неким говорима, те је наше каштенџ и сл. одраз ужих дијалекатских прилика (т. 21))⁵⁸. Показано у т. 22) имерверенте, хангенте може сведочити о давној традицији писања партиципа са $-nt$ -⁵⁹. У т. 23) споменуто је писање речи са крајњим $-ig$ у облику $-ix\check{h}$, као и речи *der Zwerg* као *цверхџ*: обоје је исто тако познато у немачком писму⁶⁰; познато је и изговорно а затим и граfiјско убацивање дентала између n и s — отуд *десџ сонцџ*, *динцџ*, *фенцтерџ*⁶¹. Најзад, интересантно је истаћи да чак и оно што би се лако схватило као преписивачка грешка — узајамни прелази између p и l и убацивање сувишног p (т. 25)) — има ослонца у старој немачкој артикулацији и у писарским узусима: познати су прелази $l > r$ и $r > l$, истина, код $l > r$ уз нека ограничења у тумачењу, која се управо на наше примере не би могла применити⁶²; док се у вези с убацивањем паразитског r у немачкој стручној литератури износи да су то сасвим усамљени случајеви, везани за старији одсек нашег периода, тј. за 1470—1520. г.⁶³ Можда

⁵³ В. Мозер II, 246.

⁵⁴ В. Мозер II, 242. У нашој т. 14) је наведено и бегвемџ: писање qu као gw се понекад виђало у XVI и XVII в., В. Мозер I, 66.

⁵⁵ В. Мозер I, 67—68.

⁵⁶ В. Мозер II, 208. и д.

⁵⁷ В. Мозер II, 236, 237.

⁵⁸ В. Мозер II, 221. и д.

⁵⁹ Узгред код В. Мозера II, 19.

⁶⁰ В. Мозер II, 251, 255.

⁶¹ В. Мозер II, 35—36.

⁶² В. Мозер II, 100—102; спомињу се асимилација, нар. етимологија.

⁶³ В. Мозер II, 22.

би последњи одједи ових појава у Рајићевом рукопису могли нешто да значе за стручњаке германисте.

Ово је било само летимично и непотпуно оцртавање нађених појава на историјској позадини раних нововисоконемачких наречја. Нису извршена ни временска ни дијалекатска ближа лоцирања, али за то могу да послуже изложени примери. Општи је утисак да непознати латинско-немачки речник, одн. његов првобитни примерак, касније преписиван, упућује на релативно веома архаично стање немачке писмености, јер за неке од изнетих црта налазимо обавештење да се оне нису јављале касније од XVI в., што и оправдава наше мало поређење са текстом из 1549. г., наведеним у бел. под текстом 45. Коришћење таквим извором за просветитељске задатке у српском XVIII в. речито говори о оскудици прикладних средстава и о великим напорима тадашњих добронамерних пионира нове културе.

6.

Претпостављени латинско-немачки речник, из којег је узета немачка лексика, био је солидне израде. То нам показују многа значењска нијансирања латинских речи и давање посебних значења за латинске хомониме. На пример: *nitōr (ослањати се, дизати се, чезнути, настојати) ихъ ферласе миxъ, стребе [strebe], пемихе [bemühe] миxъ серъ 188, *pallesco (бледети, са прелазом ка: бледети од страха, страховати) ихъ пинъ плосъ [blaß], ферплайхе, фирхте 190, *disco (водити, са семантичким преливањем ка: проводити, процењивати, сматрати) ихъ фире, майне 176'; *calx (calx = пета и calx — креч, хомоними) дје ферсе, деръ калкъ 171'.

Првобитни преводилац на славеносрпски вршио је свој посао на доста места такође уредно: *lego ихъ лесе [lese], пфлике — читаю, берю 183', *solvo ихъ лесе [löse] аѢфъ, пецале — развјазю, заплатяю 197'. Не може се тачно рећи ко је ипак упрошћавао неке преводе, који би требало да садрже по неколико речи, а не садрже их: да ли већ први преводилац или каснији преписивач (можда и не један). Тако читамо: *blatta (мољац, бубашваба; пурпур) дје молте [Motte], хіменъ (уп. архаично немачко die Heime цврчак, или der Hymenoptere опнокрилац), шабе, деръ пѢрпѢръ — само: моляць 171; *cuniculus (бели зец; подземни ходник, пећина) дасъ канинхенъ, дје унтерграбѢнгъ, мине — само: под'копаніе 175'; *lupus (вук; штука) деръ волфъ, хехтъ — само: волкъ 185; *nasus (нос; ругање) дје насе, фексирѢнгъ — само: носъ 187'; *strages

(рушење, убијање; гомила оборених људи) дје шлахтѣ, нидерлаге, дерѣ аѣфе [Haufe] ерѣ шлагенерѣ лаѣте [Leute] — само: побѣненіе 198'.

Славеносрпски преводи су често невешти: *fucus (трут; црвена боја за лице) дје хѣмель, дје шминке — лѣнвыый скотѣ (тј. превод за „трут“ (!); друго недостаје) 179'; *hara дерѣ швайншвалѣ [sic, Schweinstall] — свинское ѡбиталище 181; *lacinia дерѣ саѣмѣ, дје фалтенѣ десѣ клайцѣ [Kleids], дерѣ швайфѣ — край ѡбшивенія 183; *licitor дасѣ штадкнектѣ (sic), хешерѣ — шибатель злочиниковѣ 184; *pex (насилна смрт) дерѣ гевалтсаме тотѣ — силная смертѣ 188; *repus дје шпайсѣ = камерѣ — пищная горница 191; *procus дерѣ фрайерѣ, дерѣ хайратенвилѣ [der heiraten will] — желатель к' женитвѣ 193; *tabes дје швиндсѣхтѣ — задѣшевлѣнная болѣзнь 199'; verna дерѣ хаѣскнехтѣ — дворный рабѣ 202; *viscera дасѣ айнгевайдѣ, флайшѣ — внѣтренная утроба 202' итд.⁶⁴.

Несигурно владање немачким језиком и буквалност превода водили су често у наивна и неупотребљива решења, све до бизарних и једва разумљивих резултата. Тако, нпр., немачки пасив, саграђен помоћу werden, аутор овог речника схвата као футур: *clueo (бити на гласу, бити познат) ихѣ верде гененетѣ — бѣдѣ наименованный 173'; *nascor ихѣ верде гепоренѣ — бѣдѣ народженѣ 187'; *varulo (добивати батине) ихѣ верде гешлагенѣ — бѣдѣ биенѣ 201'. Или ово: *rudis (штап који се давао ислуженом и ослобођеном гладијатору) дасѣ степхенѣ [Stäbchen], цайхенѣ дерѣ ерласѣнгѣ — најдробнѣйшии прахѣ (вероватно, схваћено као Stäubchen!), знакѣ ѡпѣщенія 195.

Буквално превођење с немачког довело је и до оваквих солуција: *nardus дје штекѣ = рѣбе [Steckrübe] — усажденная репа 187'; *nebulo (ветропир) дерѣ песе пѣпе [der böse Vube, израз за „мангуп“], шелмѣ — лѣкавыый отрокѣ 187'; *nemus (гај, шумарак) дерѣ лѣствардѣ [Lustwald, нем. реч за „гај“] — увеселенная пѣстыня 188; *prosa дје унгепѣндене реде — простое слово 193. Састављач речника је понегде довео текст до потпуног бесмисла: *cedo ихѣ вихе [weiche], гебе нахѣ — устѣпаю, ѡстѣпаю, даждѣ сѣмо (дакле, презент gebe nach схваћен је као императив, па и то семантички погрешно) 172'; *hilum (уп. nihil > ne hilum = ништа; ни мрве) етвасѣ гарѣ гетингесѣ [geringes], дерѣ понѣнфлекѣ [der Bohnenfleck, с којим треба упоредити израз keine Bohne =

⁶⁴ Синтагме сличне овим у славеносрпском преводу нису биле стране нашим старим лексикографима. Речник: Нѣмецкій и сербскій словарь ... во Виѣннѣ вѣ лѣто 1790 (Теодора Аврамовића) даје, нпр., за der Hundebiss превод: песіе оугрызѣненіе.

= ништа⁶⁵] — нѣчто малое черное на бокѣ (вероватно је требало да стоји „на бобѣ“, а све је то схваћено као мала црна пега на бобу!) 181’.

Колико је немачки део представљао у првобитном вокабулару доста добар и функционалан текст, толико је његов препис, и иначе лишен практичне употребљивости, урађен слабо. Поред свих напред наведених грешака, показаћемо још неке, које сведоче о механичком преписивању: *ningit ихъ шнайве, есѣ шнайве (уместо es schneit — а са правилним преводом: сиѣгѣ идетѣ) 188; *sobrinus, *sobrina даѣѣ ге-шлехтѣ, дѣ нахткемлинге [sic, уместо Nachkömmlinge) 197; без разумевања је преписано *tabella даѣѣ претѣ, дѣ тафель, итемѣ, даѣѣ гемелде (item је међународна речца, убачена у немачко тумачење, са значењем „такође“) 199’. Да су све речи немачке колоне биле преписиване редом, а не после сваке немачке речи одговарајућа славеносрпска, показује ова расејаност: после ихъ шенке ... ихъ шлафе ... написано је ихъ рике, уместо der Rücken (по латинском ту долази *dorsum, а и славеносрпски превод одговара: хребетѣ) 176’; или: после ихъ швайфе хинѣ ундѣ ерѣ ... ихъ шмайхеле ... стоји ихъ гетинѣ уместо die Göttin 190. А нешто слично се запажа и у славеносрпској колони: после толкователь ... стоји призиватель уместо призивати одн. 1. лица једнине тога глагола (треба да буде превод за *invito ихъ ладе айнѣ, локе анѣ) 182’.

Приликом континуираног преписивања немачке одн. славеносрпске колоне долазило је до укрштања редова у водоравном смеру: тако је на л. 168. ихъ бехлайде [bekleide] преведено са дрѣжелюбный, а следеће испод њега фрајндлихѣ са одѣваю, уместо обрнуто. На једном месту (180’) Рајић је сличну омашку и сам приметио, па је укрштањем тачкастих линија упутио кориснике речника на правилно читање.

Догодиле су се и далеко веће збрке, можда због већ раније збрканог преписа латинско-немачког речника, или због стриктног „хоризонтално“ урађеног превода оних речи у левој колони, које су заправо само због недостатка простора у претходном реду биле спуштене ред ниже, као завршеци горњих тумачења. На л. 199. латински низ речи *stuprum (обещчашћење девојке), *suadeo (саветовати), *suavis (сладак, мио), *sub (испод), *sublevo (помагати, храбрити), *sublica (колац за подупирање моста) претворио се у следећи преводилачки галиматијас: ихъ рате — похотѣ плотская; лайблихѣ [lieblich], френдлихѣ — совѣтѣю; дѣ унѣхтѣ, урерай [Hurerei] — любезный, сладостный; унтерѣ —

⁶⁵ Употребљавано већ у средњовисоконемачком, Х. Кипер, Wörterbuch der deutschen Umgangssprache (1956, Хамбург).

подъ; деръ васеръ=пфалъ [sic, Wasserpfal], прикенъ=пфалъ — совѣщаваю 199. Таквих поремећаја има и другде.

Како из ове мешавине, тако и из споменутих тачних превода на славеносрпски језик првобитно присутних, али не и овде исписаних немачких речи (ихъ шнайве — снѣгъ идеть), сигурно закључујемо да је писар само преписивао речник, не размишљајући о преводу с немачког на славеносрпски, или га и не разумевајући у потпуности. Непосредни, а можда и неки од ранијих предложака, био је такође писан ћириличким курзивом, не увек читким за потоњег преписивача: на л. 187. за *micus деръ унфлотъ аџстеръ нознъ дат је бесмислен превод сотъ, јер је тако, вероватно, била прочитана реч соплъ.

∴

* * *

Скромни просветитељски подухвати из прве половине XVIII века дају повода да се размисли о томе, колико су управо они, у тој епохи, и били заслужни за каснији брзи раст просвете, културе и науке. Нова рационалистичка просвета, са модерном културом и науком као својим плодовима, подизала се касније великом брзином, и стога и треба обратити пажњу на ове прве темеље на којима се она изграђивала, уз одавање потребног признања њеним раним градитељима, и уз разраду оних тематских праваца који су у односу на то доба до сада најмање били разрађивани.

Ирена Грицакић

Резюме

Ирена Грицкат

НЕМЕЦКО-СЛАВЯНОСЕРБСКИЙ СЛОВАРЬ — СПИСОК ВЫПОЛНЕННЫЙ
РАИЧЕМ В 1741-ОМ ГОДУ

В статье подробно рассматривается текст немецко-славяносербского словаря, содержащий около 1100 слов и находящийся в составе сборника, написанного в Сремских Карловцах в 1741-ом году. Теперь сборник принадлежит Национальной библиотеке СР Сербии и хранится под сигн. Р—107.

Автор статьи выясняет, что весь сборник переписал собственноручно Иован Раич, знаменитый впоследствии писатель и историк, в то время четырнадцатилетний мальчик, находившийся при своём учителе Петре Райковиче в качестве помощника при так наз. Малой словенской школе в Карловцах. Главным доказательством того, что текст был писан именно им, является подпись “Иоан раин“, а также и сходство почерка с ближайшим по времени несомненно принадлежащим Раичу почерком в рукописи 1751-ого года. Графический и орфографический разбор указывает на многие особенности, уже известные в позднейшей работе Раича, но также и на несколько новых, о которых до сих пор не было речи в научных исследованиях.

Главное внимание уделено построению немецко-славяносербского словаря. Понятно, участие Раича в его создании было минимально, и сводилось, вероятно, лишь к списыванию уже имевшегося экземпляра, со внесением мелких ошибок и поправок. Подробный анализ словаря может, однако, способствовать лучшему ознакомлению с определённой эпохой, с интеллектуальной и культурной обстановкой в момент начальной деятельности русской школы в Войводине.

Автор статьи приходит к заключению, что словарь составил не серб, а человек прибывший из южновеликорусской области, или, может быть, украинец или белорус из прилегающих языковых зон, овладевший литературным великорусским языком с его церковнославянской окраской. Это лицо приняло на себя, как одну из важных просветительских задач, составление немецко-сербского словаря. Работа была выполнена следующим образом: был взят какой-то (пока не установленный) латинско-немецкий словарь, вернее — его список готическим шрифтом, и из правого столбца, т. е. столбца переводов латинских слов, был сделан, без изменения в порядке слов, левый, немецкий столбец. Эти

немецкие слова были потом переведены на язык, о котором составитель предполагал, что он должен являться литературным языком сербов.

Немецкая лексика изображена кириллицей; анализ указывает на ранний новонемецкий язык и на архаические черты правописания. Славяносербская лексика представляет собою смесь восточнославянских (югозападных) элементов, русско-церковнославянских литературных навыков и сербского языка, с некоторым процентом турецких и венгерских заимствований. Между первоначальным составителем словаря и Раичем было, по-видимому, несколько переписчиков, так что текст, с одной стороны, со временем всё больше сербизировался, а с другой, наполнялся ошибками всякого рода, особенно в своей немецкой части. Всё сказанное, взятое вместе, свидетельствует о несомненных рационалистических начинаниях, об источниках знаний, с трудом находимых в те времена, о внимании, которое было уделено этому пособию, предназначенному, по всей вероятности, для школьников, — о внимании, проявляемом даже со стороны таких носителей просвещения, которые не вполне ещё дорасли до подобных научных заданий.

ЛЕНСІКОНІ НЕМЕЦКІИ И СЛАВНО-СЕРБСКІИ .

фондъ	Въ, изъ с' дакти, предлогъ. <i>логъ</i>
дуръ предвѣдѣ иншъ дуръ рожени иншъ.	Искалтеинни Солодъ, или гашт Хранни
дуръ вѣина, а иншъ павѣдъ.	Зрѣво орѣво, толетот орѣво.
дѣт поитъ.	Едъ дурѣво.
дуръ ахтѣ, ваинъ Грѣни дуръ снѣ бѣдурѣонни бѣина, или пѣтѣи бѣина	
аинѣдъ дѣинѣдъ Гиталитъ.	
уаѣдъ асѣдъ.	и, гѣно, иѣтѣи.
дуръ хѣинахтѣ.	иѣтѣрѣдъ.
иѣтѣрѣдъ пѣинѣтѣдъ.	Острѣи, уаѣдѣи, полатѣи, аѣ, сѣ
хѣтѣрѣдъ	Орѣни горѣтѣни, аѣ, осъ
дуръ аѣрѣинаѣдъ.	пѣни, или пѣворѣ дурѣво.
дѣт рѣвѣдъ пѣранѣ.	Кадѣлиница.
дуръ аѣрѣфѣ.	Многѣтѣво, или Франѣдъ.
дѣт иѣрѣфѣ иншѣ иншѣ шѣдъ бѣрѣнѣдъ шѣоѣдъ	Острѣи Острѣдъ, или урѣдѣтѣи аѣ
дуръ Сѣтѣдъ.	Сѣла.
аѣлѣтѣдъ.	Зѣтѣ гѣдъ, аѣнѣ Сѣорѣ:
иѣдъ иѣрѣфѣ пѣѣдъ.	Острѣи иѣзъ Ошѣратѣо.
дѣт пѣдѣлѣ.	иѣла.
дѣт Сѣрѣтѣ.	пѣлѣа.
иѣдъ.	кѣдъ, поѣ
дѣсѣ шѣрѣхѣворѣдъ	Пѣслоѣица Пѣрѣтѣа, пѣрѣслоѣица.
дуръ Гѣтѣинѣтѣдъ.	Аѣрѣмаѣнѣдъ, дѣтѣмаѣнѣдъ, аѣлмаѣдъ.
дѣсѣ шѣмѣлѣдъ	Сѣла.
дѣт шѣтѣѣѣ, пѣинѣсѣлѣфѣ.	Пѣдѣпора, пѣдѣставѣица, пѣмаѣтѣа.
дѣсѣ поѣрѣно Пѣтѣраѣнѣдъ	Сѣитѣо.

Сл. 1. Рукопис из 1741. год. Нар. библи. СРС РС 107, стр. 167. ректо

Ед. дјрд срштт.	Продвишии.
иѣд пераѣте нѣте аѣд.	Обнастаю.
фнрд анѣ штатт.	За про.
аѣд.	аѣд, оѣд.
дѣт шанѣ, дѣт шмаѣд.	Попошени.
фромѣ, аѣфрнхтнѣд.	Постояни.
дѣрд штѣрманѣд да шѣратѣд.	аѣра силни бѣтѣд.
дѣт обѣрштѣд, фнрнхштѣд.	Нагааствяющии.
хоѣд аѣфртшѣстѣд.	Високии возрастоѣд.
фѣрнѣ фонѣ фѣрнѣ.	далѣно.
дѣрд франѣд, дѣрд хайратѣд.	Флаѣтѣд и денѣтѣд.
дѣсѣ вѣндѣрѣцѣнѣд.	Знаѣд.
дѣт шмаѣтѣ.	аитѣа.
иѣд раѣсѣ, фѣраѣсѣ.	Лѣтѣшѣствѣю.
дѣт пинѣдѣд, дѣсѣ гѣшлѣхтѣд.	дадо радѣ, дада.
иѣд лѣнѣтѣ фѣфѣрд.	Пзнѣшѣ, достаю.
фѣрд сѣхѣ аѣнѣдѣ, гѣнаѣнѣтѣд.	Стѣшнѣи, приплѣнѣнѣи.
наѣтѣ.	сплѣзно.
Хѣлѣдѣд пѣхѣдѣд.	Спѣрни.
аѣнѣдѣ, аѣнѣтѣнѣдѣ.	Сѣастѣвѣнѣи.
дѣтѣдѣ.	дѣлѣ радѣ.
дѣт унѣспѣдѣнѣдѣ, рѣдѣ.	Прѣстѣотѣ Слѣво.
дѣсѣ гѣшлѣхтѣд.	радѣ.
глѣхлѣхѣд.	Блѣгѣполѣзѣнѣи.
фѣрѣнѣхтѣдѣ, иѣтѣдѣ	разѣмѣнѣи.
дѣрд раѣнѣдѣ.	Мразѣдѣ иѣнѣдѣ.
дѣт иѣнѣдѣ хѣлѣтѣ.	ѣарѣдѣ уѣглѣ горящѣи.
дѣрд пѣфѣаѣмѣтѣноѣаѣдѣдѣ.	Слѣво, слѣвноѣдѣ дрѣво.
пѣдѣ зѣнѣтѣ.	Сѣтрѣдѣдѣ.

дѣрл посрѣдѣ и и г р ѣ л о с ѣ т о п ѣ д ѣ .	вѣро.
дѣрл прѣдѣ .	тѣрю.
дѣрл .	мѣдѣдѣ .
дѣрл а и ф ѣ д ѣ с ѣ а и с ѣ к а и с ѣ н ѣ .	дѣрл д о н ѣ с ѣ .
дѣрл ш л а и ж ѣ , л ѣ т ѣ р ѣ с а и ѣ .	дѣ , д а с ѣ и , г ѣ т ѣ с ѣ и , г ѣ т ѣ
дѣрл г р ѣ д ѣ у н ѣ т ѣ р ѣ в ѣ с а и ѣ г ѣ н ѣ .	к о р ѣ н ѣ и ѣ в ѣ ш ѣ н ѣ .
дѣрл л а и ѣ ѣ , м ѣ т ѣ р л а и ѣ ѣ .	к о т ѣ р ѣ и ѣ д ѣ в ѣ д ѣ .
дѣрл п р а ѣ х ѣ , х ѣ п ѣ .	у т ѣ р ѣ а .
дѣрл ф а и н ѣ т р а и ѣ .	у н ѣ т ѣ р ѣ а л ѣ ю .
дѣрл г ѣ т ѣ л ѣ , дѣрл г ѣ м а и ѣ н ѣ п о м ѣ д ѣ .	р а з ѣ ѣ .
дѣрл ж ѣ н ѣ .	дѣрл п р о с т ѣ в ѣ и ѣ н а р ѣ д ѣ .
дѣрл ф ѣ х ѣ ѣ .	р а н а .
дѣрл в а и ѣ р ѣ , с т о ш ѣ р ѣ с ѣ л ѣ .	л ѣ с ѣ н ѣ .
дѣрл у н ѣ с ѣ н ѣ х ѣ т ѣ , с ѣ с ѣ н ѣ х ѣ т ѣ .	п ѣ т ѣ р ѣ л ѣ .
дѣрл с ѣ ф р а ѣ в ѣ , дѣрл с ѣ п а и ѣ ѣ .	п ѣ т ѣ р ѣ л ѣ ѣ .
	с ѣ т ѣ р ѣ а .

дѣрл в ѣ р ѣ и ѣ т ѣ ѣ .	п ѣ л ѣ н ѣ т р ѣ а ѣ .
дѣрл д ѣ т ѣ р ѣ ѣ ѣ .	п р о п а с ѣ т ѣ а с ѣ л ѣ n a .
дѣрл х ѣ ш ѣ ѣ , п ѣ т ѣ ѣ .	п ѣ n a д ѣ м ѣ ѣ .
дѣрл р ѣ ѣ ѣ .	п ѣ а ѣ ѣ n ѣ в ѣ п р о с ѣ .
дѣрл п а м а ѣ ф ѣ .	в ѣ n ѣ , в ѣ n ѣ ѣ .
дѣрл ф а ѣ ѣ ѣ , дѣрл г ѣ р ѣ ѣ ѣ , м ѣ т ѣ р л а и ѣ ѣ , ѣ в а s ѣ n a .	
дѣрл п ѣ с ѣ т ѣ n ѣ ѣ , дѣрл п ѣ с ѣ р ѣ ѣ ѣ .	а п а т ѣ n ѣ , л ѣ т ѣ р ѣ с т ѣ в ѣ .
дѣрл п а ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ .	м а ѣ n ѣ т ѣ р ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ .
дѣрл п а ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ .	х ѣ т ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ .
дѣрл г ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ .	а р ѣ m a t ѣ n ѣ .
дѣрл п ѣ ф р а ѣ ѣ n ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ , дѣрл ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ .	п р ѣ s t a ѣ n ѣ ѣ ѣ , с ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ .
дѣрл ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ .	в ѣ n ѣ ѣ ѣ , с ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ .
дѣрл п ѣ х ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ .	п ѣ n ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ .
дѣрл п ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ .	п ѣ n ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ .
дѣрл п ѣ р ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ .	с ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ , п р ѣ m ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ .
дѣрл ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ , п а ѣ ѣ ѣ ѣ .	к ѣ m ѣ n ѣ ѣ .

Сл. 3. Рукопис из 1741. год. Нар. библ. СРС РС 107, стр. 203, верзо

18.
 ...иже бже мидь, ігра нехотуа
 іс Бетпта. Иіаин: Апопроси Отца 2. Данб.
 тпогед и ооДобетитид тп. ив, кста, 42:
 риц лскоя и ривид тп. ив. Иіаин:
 Саврскн уш пкривит илх родд, ииДелв, Двал 8.
 рлскт породд отсцд. Иіаин: Мпре. Сурд:
 Три подвѣсти прелѣорыхл, ии прлсѣа
 илх (солпн, іанц) іанцк надалаингшт
 наиаДаніе. Иіаин: бже ушма на, 44:
 шмац уелішакомв, и Оци ншп пошв.
 ст іаинка амд рлс, ісвс савлаал іен
 по рнхл илх по днхл дргннхл.
 Тохрвд ип ф. іамб 77. с. 5. иіапріі и мѣста.
 Да пріііемв іввчд по Хртііі мндрс,
 мп лівтп влшг пріііпн Хртіііа нлд
 псавііі нс. ів. Давпта, ірніііііі ііііііі
 пріііііііі іііііііі іііііііі іііііііі іііііііі,
 влшгса.
 Мгерііііііі іііііііі іііііііі іііііііі іііііііі,
 савііі іііііііі Давпта.
 Тлассііііііі Хртіііііііі по іііііііі іііііііі:
 Шдшс наііііііі іііііііі іііііііі іііііііі, М. 24.
 іііііііі іііііііі іііііііі іііііііі іііііііі, 49.
 іііііііі іііііііі іііііііі іііііііі іііііііі іііііііі.

Сл. 4. Рукопис из 1751. год. Арх. САНУ 153 (42) стр. 18. ректо

Пошлонѣ бѣгаионаѣ .	ѢА.
Пошлонѣ бѣга раздѣло стымѣ .	ѢБ.
Мѣстамѣ стымѣ .	ѢГ.
Бѣшамѣ стымѣ .	ѢД.
Ионамѣ стымѣ .	ѢЕ.
Бластемѣ .	ѢЖ.
Старѣишнамѣ .	ѢЗ.
Архонемѣ .	ѢИ.
Постѣ до ѡбшестѣна се ѣмѣ .	ѢК.
Постѣ срѣзо и пятниѣ .	ѢЛ.
Полѣдо постемѣ .	ѢМ.
Полѣдо ѡ постомѣ ѣмѣ .	ѢН.
Похотѣ што и срѣдѣ .	ѢО.
Постѣ ѣмѣ рѣзѣтѣмѣ .	ѢП.
Посланіе дѣла ѡ сна и сѣ ѣмѣ .	ѢР.
Посланіе мѣшѣ перѣ .	ѢС.
Прѣданіи писѣмо .	ѢТ.
Прѣданіа франѣ поѣаѣ ѣаѣ .	ѢУ.
Прѣдѣшѣстѣленіе ѣ се ѣмѣ .	ѢФ.
Прѣдѣшѣстѣленіе ѣмѣ ѣ ѣмѣ .	ѢХ.
Прѣдѣшѣстѣленіе ѣмѣ ѣ ѣмѣ .	ѢЦ.
Прѣдѣшѣстѣленіе ѣмѣ ѣ ѣмѣ .	ѢЧ.
Прѣдѣшѣстѣленіе ѣмѣ ѣ ѣмѣ .	ѢШ.
Прѣдѣшѣстѣленіе ѣмѣ ѣ ѣмѣ .	ѢЪ.
Прѣдѣшѣстѣленіе ѣмѣ ѣ ѣмѣ .	ѢЫ.
Прѣдѣшѣстѣленіе ѣмѣ ѣ ѣмѣ .	ѢЮ.
Прѣдѣшѣстѣленіе ѣмѣ ѣ ѣмѣ .	ѢЯ.

Сл. 6. Рукопис из 1751. год. Арх. САНУ 153 (42) стр. 9. додатка (регистар)